

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук

(повне найменування факультету)

Психологія

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему Психологічні особливості соціалізації дітей в умовах війни

(назва теми)

Виконав(ла): студент(ка) 2 курсу,

групи СН-112м

Спеціальності 053 Психологія

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Психологія

КОМАЩЕНКО А.Т.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Керівник КОВАЛЬ В.О.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Рецензент КУДІНОВА М.С.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет соціальних наук
Кафедра «Психологія»
Ступінь вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія
(код і найменування)

Освітня програма (спеціалізація) Психологія
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«01» вересня 2023 року

ЗАВДАННЯ
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

КОМАЩЕНКО Анни Тимофіївни

(ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) «Психологічні особливості соціалізації дітей в умовах війни»

керівник проєкту (роботи) к.соц.н., доцент КОВАЛЬ Владислав Олександрович

(науковий ступінь, вчене звання, ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «01» вересня 2023 року № 331

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «11» грудня 2023 року.

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 97 сторінки, 16 таблиць, 9 рисунків, 79 джерел, 3 додатків.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки(перелік питань, які потрібно розробити: розглянути теоретичні підходи до вивчення феномену соціалізації як психологічного явища; розглянути особливості та форми реалізації соціалізації особистості; охарактеризувати психологічні засади соціалізації дітей в умовах війни; провести емпіричне дослідження, спрямоване на діагностику психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни та

проаналізувати його результати; розробити реалізувати психокорекційну програму соціалізації дітей в умовах війни, оцінити її ефективність.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Таблиця 2.1 Характеристика вибірки, Таблиця 2.2 Рівень соціалізованості учнів (констатуючий етап), Таблиця 2.3 Результати статистичного аналізу показників соціалізованості дітей середнього шкільного віку в умовах війни, Таблиця 2.4 Типи соціальної спрямованості дітей в умовах війни (констатуючий етап), Таблиця 2.3 Результати статистичного аналізу соціального спрямування школярів, Таблиця 2.4 Виявлення кореляційного зв'язку між соціалізацією та соціальною спрямованістю дітей середнього шкільного віку в умовах війни, Таблиця 2.5 Рівень компетентності соціальної взаємодії дітей середнього шкільного віку в умовах війни (констатуючий етап), Таблиця 2.6 Результати статистичного аналізу показників розвитку компетентності соціальної взаємодії, Таблиця 2.7 Кореляційний аналіз (кореляція Пірсона) Таблиця 3.1 Розробка психокорекційного заняття на тему «Розвиток емоцій» (час заняття: 2 години), Таблиця 3.2 Аналіз змін показників соціалізованості дітей середнього шкільного віку в умовах війни (контрольний етап), Таблиця 3.3 Результати статистичного аналізу соціального спрямування школярів (контрольний етап), Таблиця 3.4 Зміни показників розвитку компетентності соціальної взаємодії (контрольний етап), Таблиця 3.5 Результати розрахунку W-критерію Уїлкоксона. Порівняння параметрів соціалізації на констатуючому та контрольному етапах дослідження, Таблиця 3.6 Зміни показника соціальної адаптованості дітей, Таблиця 3.7 Розрахунок бутстрепа

Рисунок 1.1 Фази соціалізації особистості, Рисунок 2.1 Рівень розвитку соціалізованості дітей в групі, Рисунок 2.2 Типи соціальної спрямованості дітей в групі, Рисунок 2.3 Рівень розвитку компетентності соціальної взаємодії, Рисунок 3.1 Модель соціалізації дітей в умовах війни, Рисунок 3.1 Модель соціалізації дітей в умовах війни, Рисунок 3.3 Зміна показників

соціалізованості дітей середнього шкільного віку після заходів психокорекції, Рисунок 3.4 Зміни показнику соціальної спрямованості дітей, Рисунок 3.5 Зміна типу соціальної взаємодії.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРІЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Дата, підпис	
		завдання видав	Прийняв виконане завдання
1	КОВАЛЬ В.О., доцент	06.09.2023	20.09.2023
2	КОВАЛЬ В.О., доцент	21.09.2023	11.10.2023
3	КОВАЛЬ В.О., доцент	12.10.2023	26.10.2023
Норм-ль	ГАРМАШ А.О., викладач	09.12.2023	11.12.2023

7. Дата видачі завдання « 01 » вересня 2023 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми та затвердження завдання на дипломний проєкт(роботу)	29.08.2023	
2	Збір матеріалу та вивчення літературних джерел на дипломний проєкт(роботу)	30.08.2023	
3	Затвердження теми	01.09.2023	
4	Складання змісту	20.09.2023	
5	Виконання першого розділу	22.09.2023	
6	Виконання другого розділу	06.10.2023	
7	Виконання третього розділу	20.10.2023	
8	Формування висновків	28.10.2023	
9	Перевірка роботи керівником	01.11.2023	
10	Оформлення дипломного проєкту (роботи)	04.11.2023	
11	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	09.11.2023	
12	Попередній захист дипломного проєкту(роботи)	11.12.2023	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.2023	
14	Одержання відгуку та рецензії	14.11.2023	
15	Захист дипломної роботи	21.12.2023	

Студент(ка) _____ Анна КОМАЩЕНКО
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

Керівник проєкту (роботи) _____ Владислав КОВАЛЬ
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 97 с. 16 табл., 9 рис., 79 дж., 3 додатки.

Об'єкт дослідження: соціалізація особистості як психологічний феномен

Предмет : дослідження психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни.

Мета дослідження: вивчення психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни, розробка та реалізація програми соціалізації дітей.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз науково-психологічної літератури щодо проблеми дослідження, синтез, індукція, дедукція, угруповання; емпіричні (психодіагностичне тестування, групова психокорекція); методи обробки даних емпіричного дослідження :кількісний метод (статистичний); якісний метод (диференціація матеріалу за групами, аналіз), графічний аналіз.

Теоретична значущість дослідження полягає в розширенні наукових знань про процес соціалізації дітей в умовах війни. В роботі розглянуто теоретичні підходи до вивчення феномену соціалізації як психологічного явища; охарактеризовані особливості та форми реалізації соціалізації особистості. Дослідження сприятиме розумінню психологічних механізмів та факторів, що впливають на соціалізацію дітей, а також допоможе визначити ефективні психологічні стратегії та програми для полегшення процесу соціалізації та покращення соціальної адаптації дітей в умовах війни.

Практична значущість дослідження: в можливості застосування розробленої програми соціалізації дітей в умовах війни практичними психологами та соціальними педагогами, що працюють з дітьми в умовах війни з метою полегшення процесу соціалізації та покращення їх соціальної адаптації. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі за курсом психологія.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ДІТИ, ВІЙНА, ОСОБЛИВОСТІ, ПСИХОКОРЕКЦІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1.....	14
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	14
1.1 Теоретичні підходи до вивчення феномену соціалізації як психологічного явища.....	14
1.2. Особливості та форми реалізації соціалізації особистості.....	24
1.3. Психологічні засади та головні агенти соціалізації дітей в умовах війни	36
РОЗДІЛ 2.....	43
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	43
2.1. Організація та методики дослідження	43
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів	50
РОЗДІЛ 3.....	63
РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ТА ЗАХОДІВ З ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СОЦІАЛІЗОВАНОСТІ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ	63
3.1 Програма покращення соціалізації дітей в умовах війни	63
3.2. Оцінка ефективності запропонованих заходів.....	71
ВИСНОВКИ	81
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ	94

ВСТУП

Актуальність теми. Вже другий рік поспіль в Україні триває військова агресія проти українського народу, розв'язана РФ та її поплічниками. З 24 лютого 2022 року зафіксовано 9369 випадків загибелі та 16646 поранень мирних мешканців нашої країни. Про це йдеться у звіті Моніторингової місії ООН з прав людини. За час військових подій більше ніж 1472 дитини постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів, 483 дитини загинули та щонайменше 989 отримали поранення різного ступеня тяжкості.

Діти особливо гостро і важко переживають війну. У військових конфліктах діти є однією з найбільш уразливих категорій населення, які потребують особливої уваги та підтримки. Війна внесла в життя дітей невизначеність, активізувала страх та тривогу. Діти втрачають звичну повсякденність та впорядкованість життя. Адже тепер ігри і навчання чергуються з повітряними тривогами, вибухами, сховищем в укриттях. На окупованій території залишилося ціле покоління дітей, що опинилися поза межами правового й освітнього простору України, стало заручником злочинних дій, геноциду та інформаційної пропаганди, було насильно поміщено в альтернативну зомбі-реальність.

Соціалізація дітей є одним з найважливіших процесів їхнього розвитку. Вона визначає формування особистості, її цінностей, норм та соціальних навичок. Однак, в умовах війни, процес соціалізації стає складним та непередбачуваним. Воєнний конфлікт впливає на всі аспекти життя дітей, змінюючи їхні соціальні установки та сприйняття світу. Воєнні події можуть суттєво вплинути на процес соціалізації дітей, їх психологічний та соціальний розвиток.

Проблема соціалізації дітей в умовах війни полягає у тому, що воєнний конфлікт надає негативний вплив на формування особистості дитини.

Розуміння психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни дозволить розробити ефективні психологічні програми та інтервенції, спрямовані на полегшення процесу соціалізації та покращення соціальної адаптації дітей.

Соціалізація особистості є однією з основних проблем наукових знань, актуальність вивчення якої з часом не слабшає. Соціалізація дітей відбувається в реальних умовах певної соціальної системи. Більше того, беручи до уваги реалії нашого сучасного суспільства, яке знаходиться в умовах війни, необхідність розвитку проблеми соціалізації дітей та молоді лише посилюється. Однак, дослідження в цій області є обмеженими, існують прогалини в знаннях про психологічні особливості соціалізації дітей в умовах війни.

Проблеми соціалізації особистості розглядаються з філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, педагогічних позицій. Серед вчених, які суттєво вплинули на дослідження проблеми соціалізації, слід виділити: Г. Гіддінгса, Ч. Кулі, Дж. Міда, Г. Тарда, З. Фрейда та ін.

Загальній соціалізаційній проблематиці присвятили свої роботи Г. Андрєєва, Б. Вульфова, М. Євтух, В. Зеньковський, М. Лукашевич, Р. Овчарова, С. Русова, В. Семенов, О. Сухомлинська та ін.

Сучасні концепції соціалізації особистості розроблені в трудах: Н. Голованової, Н. Заверико, І. Зверєвої, Н. Лавриченко, Г. Лактіоноваої, А. Мудрик, С. Савченко, С. Харченко.

Соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей розглянуто в роботах: В. Абраменкової, К. Альбуханової-Славської, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, І. Кон, О. Кононко, В. Кудрявцева, О. Леонтьєва, В. Мухіної, А. Петровського, Т. Рєпіної, Д. Фельдштейна.

Соціалізація детально досліджувалась зарубіжними та українськими психологами. У рамках об'єктоб'єктного підходу (людина розуміється як активний учасник власної соціалізації, який не тільки адаптується, а й

впливає на життєві обставини) працювали У. Томас, Ф. Знанецький, Ч. Х. Кулі, Дж. Г. Мід, У. М. Уентворт. Найвідомішими представниками суб'єкт-об'єктного підходу (соціалізація розглядається як процес адаптації людини до суспільства, яке формує кожного свого члена відповідно до його культури) були Е. Дюркгейм, Т. Парсонс. Окремо слід виділити концепції Мак Келланда, М. Спіро, І. Таллмена.

Соціалізація часто зводиться до засвоєння суспільних норм і цінностей, але існує цілий спектр різних, інколи навіть полярних думок та поглядів щодо механізмів, за допомогою яких воно відбувається. Так, в біхевіоральних та соціально-когнітивних теоріях особистості (Б. Ф. Скіннер, А. Бандура, Дж. Роттер) в основі засвоєння розглядаються різні форми навчання, в культурно-історичній теорії (Л. С. Виготський) процес соціалізації — це не що інше, ніж інтеріоризація культурних цінностей.

Українські автори дослідники проблеми соціалізації школярів приділяють увагу особливості соціалізації школярів у сучасному світі (Г. Мельник, О. Литвиненко, Н. Ковальчук, О. Бондаренко та ін.).

Соціальні детермінанти соціалізації школярів розглянуто в працях: О. Григоренко, В. Павелко, Ю. Семенової та ін.

Соціалізація учнів у процесі дистанційного навчання розглянута в сучасних дослідженнях: Л. Борисенко, Дж. Майкл Спектора, Л. Чжоу, А. Еллінгера та ін.

У психології соціалізація розглядається як здатність індивіда включатися в цілеспрямовану діяльність суб'єктів різних соціальних інституцій завдяки інтеріоризації системи соціальних настанов (Н. Дембицька, Т. Карабін, М. Коць, О. Лютак, В. Москаленко та ін.). Бути соціалізованим означає бути залученим до норм і цінностей суспільства, володіти вміннями досягнення власних цілей без неусвідомленого нанесення шкоди іншим людям (С. Розум).

Психологія розглядає проблему соціалізації з позиції її впливу на психіку людини, взаємозв'язку в ній біологічного та соціального. До цієї

проблеми звертаються практично всі школи, що розробляють теорію особистості (фрейдизм, біхевіоризм, гештальтпсихологія). Впливовими напрямками в цій галузі є феноменологічний та когнітивний підходи (К. Роджерс, Х. Теджфел).

Психологічні засади проблеми соціалізації дітей в умовах війни ґрунтуються на дослідженнях Дж. Боулбі, Е. Еріксона та Л. Виготського, які внесли вагомий внесок у розуміння процесу соціалізації та його особливостей в умовах конфлікту. Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених: В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман, С. Босвелл, Р. Кершоу, М. Лемб та ін. присвячені проблемі соціалізації особистості під час військових подій. Вченими досліджується вплив війни на соціалізацію дітей, а також аналізуються різні підходи до вивчення цього питання

Теоретичним підґрунтям вивчення феномену дитинства та соціалізації особистості в даному віковому періоді стали дослідження етапів становлення дитини як члена соціуму (Л. Виготський, Л. Божович, Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, М. Лісіна), наукові нароби вікової психології (). Особливе місце серед досліджень проблем соціалізації особистості займають роботи, присвячені соціалізації дітей та молоді: Ю. Богінська, Л. Варяниця, О. Вишневська, Л. Зімакова, О. Караман, С. Курінна, С. Литвиненко, О. Малахова, Д. Малков, І. Печенко, П. Плотніков, Р. Пріма, С. Савченко, С. Сайко та ін.

Серйозні наукові і практичні напрацювання здобули в цій галузі також українські психологи, зокрема, І. Бех, Н. Лавриченко, В. Максименко, В. Мадзигон, Л. Пуховська, М. Слюсаревський, В. Татенко та ін.

В роботах О. Безпалько, О. Караман, Г. Лактіонової, А. Капської, Ж. Петрочко, І. Пінчук соціалізація нерозривно пов'язана з індивідуалізацією особистості: не існує однакових процесів соціалізації, індивідуальний досвід кожної особистості є унікальним і неповторним.

При тому, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених проблемі соціалізації особистості дитини, необхідно провести додаткові дослідження,

щоб краще зрозуміти психологічні механізми та фактори, що впливають на соціалізацію дітей в умовах війни.

Об'єктом дослідження є соціалізація особистості як психологічний феномен.

Предмет: дослідження психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни.

Метою дослідження є вивчення психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни, розробка та реалізація програми соціалізації дітей.

Гіпотеза: успішна соціалізація дітей в умовах війни залежить від розвитку: соціальної адаптованості, компетентності соціальної взаємодії, соціальної активності, рівня формування моральних якостей.

Мета та гіпотеза дослідження зумовили постановку наступних завдань:

1. Розглянути теоретичні підходи до вивчення феномену соціалізації як психологічного явища.
2. Розглянуто особливості та форми реалізації соціалізації особистості.
3. Охарактеризувати психологічні засади соціалізації дітей в умовах війни.
4. Провести емпіричне дослідження, спрямоване на діагностику психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни та проаналізувати його результати.
5. Розробити та реалізувати психокорекційну програму соціалізації дітей в умовах війни, оцінити її ефективність.

Методи та методики дослідження:

1. Теоретичні: аналіз науково-психологічної літератури щодо проблеми дослідження, синтез, індукція, дедукція, угруповання;
2. Емпіричні (психодіагностичне тестування, групова психокорекція);

3. Методи обробки даних емпіричного дослідження (кількісний метод (статистичний); якісний метод (диференціація матеріалу за групами, аналіз), графічний аналіз.

Для реалізації поставленої мети емпіричного дослідження використовувався психодіагностичний інструментарій, який дозволяє оцінювати проблему психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни з різних сторін, а саме:

1. Методика: Вивчення соціалізованості особистості учня (М.І. Рожков)
2. Методика: Визначення соціального спрямування школяра (В.М. Мініяров).
3. Методика: Шкала діагностики компетентності соціальної взаємодії (Н. М. Кодинцева).

Дослідження має теоретичну та практичну значущість, а також новизну у контексті розуміння процесу соціалізації дітей в умовах війни.

Наукова новизна дослідження полягає у виокремленні й обґрунтуванні дієвості основних чинників соціалізації особистості дитини в умовах війни; в роботі вперше розглянуто тенденції та труднощі соціалізації дітей в умовах війни. Дослідження є спрямованим на аналіз психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни та розробку практичних рекомендацій для психологів та педагогів, що працюють з цією категорією дітей. Дослідження такого роду є актуальними та необхідними для розробки ефективних психологічних програм та інтервенцій, спрямованих на полегшення процесу соціалізації та покращення соціальної адаптації дітей в умовах війни.

Теоретична значущість дослідження полягає в розширенні наукових знань про процес соціалізації дітей в умовах війни. В роботі розглянуто теоретичні підходи до вивчення феномену соціалізації як психологічного явища; охарактеризовані особливості та форми реалізації соціалізації особистості. Дослідження сприятиме розумінню психологічних механізмів та факторів, що впливають на соціалізацію дітей, а також допоможе

визначити ефективні психологічні стратегії та програми для полегшення процесу соціалізації та покращення соціальної адаптації дітей в умовах війни.

Практична значущість даної роботи полягає в можливості застосування розробленої програми соціалізації дітей в умовах війни практичними психологами та соціальними педагогами, що працюють з дітьми в умовах війни з метою полегшення процесу соціалізації та покращення їх соціальної адаптації. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі за курсом психологія.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри психології НУ «Запорізька Політехніка».

Структура дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних літературних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Теоретичні підходи до вивчення феномену соціалізації як психологічного явища

Соціалізація особистості є одним з найважливіших психологічних явищ, яке впливає на формування і розвиток особистості людини. Вона передбачає процес адаптації до соціального середовища та засвоєння соціальних норм, цінностей, навичок і ролей, які домінують у даному суспільстві.

Поняття соціалізації – одне з ключових в проблемі психологічного розвитку особистості. Соціалізація – комплексний процес та результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, моралі, традицій тощо) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий фактор розвитку особистості [16].

Соціалізація є процесом інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості [4]. Соціалізація особистості - це процес, в результаті якого людина набуває соціальних норм, цінностей, навичок та ролей, необхідних для життя в суспільстві. Цей процес включає в себе взаємодію з іншими людьми, адаптацію до соціального середовища та формування особистої ідентичності [38].

Проблеми соціалізації особистості розглядаються з філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, педагогічних позицій.

Соціологічне визначення поняття соціалізації наведене в роботах Е. Дюркгейма. Вчений визначає соціалізацію особистості як процес передачі соціальних норм, цінностей та знань від одного покоління до іншого.

Згідно із психологічним визначенням: соціалізація є процесом формування особистості під впливом соціального середовища, який включає в себе прийняття соціальних ролей, норм та цінностей (Л. Виготський) [26].

Психоаналітичне визначення (З. Фрейд) характеризує процес соціалізації як процес придбання дитиною соціальних навичок та ролей шляхом ідентифікації з батьками та іншими значущими дорослими [19].

Поведінкове визначення (А. Бандура) поняття соціалізація характеризує даний феномен як процес формування соціально прийнятної поведінки шляхом навчання та моделювання [51].

Когнітивне визначення (Ж. Піаже) розглядає поняття соціалізації як процес засвоєння соціальних знань та розуміння соціальних ситуацій, що дозволяє особистості адаптуватися до соціального середовища.

За визначеннями вітчизняних дослідників поняття соціалізації характеризується, як: процес, за якого індивід набуває соціальних норм, цінностей, умінь та звичок, необхідних для успішного функціонування в суспільстві (Г. Мельник); процес, за якого індивід стає членом суспільства, засвоюючи його культуру та норми поведінки (О. Литвиненко); процес, за якого індивід взаємодіє з оточуючим середовищем та іншими людьми для отримання соціального досвіду та формування своєї особистості (І. Шевченко); процес, за якого індивід адаптується до вимог та очікувань суспільства, набуваючи необхідні навички та ставши членом соціальної спільноти (Н. Ковальчук); процес, за якого індивід вчиться функціонувати в суспільстві, взаємодіяти з іншими людьми та вирішувати соціальні завдання. (О. Бондаренко); процес, за якого індивід освоює соціальні ролі, норми та цінності, що дозволяють йому інтегруватися в суспільство (В. Кравчук) [5; 12; 30]

В дослідженнях О. Іванової соціалізація особистості характеризується як процес, за якого індивід засвоює соціальні навички, які дозволяють йому взаємодіяти з іншими людьми та функціонувати в суспільстві. Вчена підкреслює на те, що в процесі соціалізації особистість набуває соціальних норм, цінностей, ролей та навичок, необхідних для життя в суспільстві [23]. Це психологічне явище, яке відбувається протягом усього життя людини і має великий вплив на її поведінку, думки та емоції.

Основними чинниками соціалізації є сім'я, школа, релігія, мас-медіа, ровесники та інші соціальні інститути. Кожен з цих чинників впливає на формування особистості через передачу соціальних норм, цінностей та ролей. Наприклад, сім'я вчить дитину основам моралі та етики, школа передає знання та навички, релігія формує систему цінностей.

Соціалізація починається з самого народження і триває протягом усього життя людини. У ранньому дитинстві основними агентами соціалізації є сім'я та близькі оточуючі люди. Дитина набуває перші соціальні навички, спостерігаючи за батьками та іншими значущими дорослими. Вони стають для неї моделями, які вона наслідує та імітує[17].

У школі соціалізація продовжується, але вже з більшим акцентом на навчання та взаємодію з однолітками. Школа виконує роль соціального агенту, де діти вчаться спілкуватися, співпрацювати, дотримуватися правил та норм поведінки.

Релігія також впливає на соціалізацію особистості, надаючи людині систему цінностей, норм та ритуалів. Вона формує моральні установки та допомагає людині знайти своє місце у суспільстві.

Мас-медіа є ще одним важливим агентом соціалізації. Вони впливають на формування поглядів, цінностей та стереотипів у суспільстві. Засоби масової інформації можуть впливати на формування певних стандартів краси, поведінки, способу життя тощо[29].

Соціалізація особистості є двостороннім процесом. З одного боку, людина адаптується до соціального середовища, засвоюючи його норми та

цінності. З іншого боку, вона також впливає на соціальне середовище, привносячи у нього свої індивідуальні риси та ідеї. Соціалізація особистості є динамічним процесом, який змінюється протягом усього життя людини під впливом різних факторів, таких як: культурні традиції, політична ситуація, економічний стан суспільства тощо.

Форми соціалізації можуть бути прямими та непрямими. Пряма соціалізація включає безпосередній вплив соціальних агентів на особистість, такий як навчання, виховання, моделювання поведінки. Непряма соціалізація відбувається через спостереження, імітацію та ідентифікацію з іншими людьми[3].

Основними формами соціалізації є первинна та вторинна соціалізація. Первинна соціалізація відбувається у дитинстві і пов'язана з формуванням основних навичок та цінностей. Вторинна соціалізація відбувається у підлітковому та дорослому віці і пов'язана з адаптацією до нових соціальних ролей та середовищ.

Психологічні особливості соціалізації особистості включають: формування самоідентифікації та відчуття належності до певної соціальної групи; розвиток емоційних навичок та соціальної компетентності; взаємодію з різними соціальними агентами, такими як родина, школа, ровесники; формування соціальних ролей та виконання соціальних очікувань; набуття норм та цінностей суспільства; розвиток соціальної свідомості та критичного мислення; формування моральних установок та етичних принципів; адаптацію до соціального середовища та розвиток соціальної компетентності[11].

Джерела сучасної концепції соціалізації містяться у працях Г. Тарда, Т. Парсонса. Сучасні теорії соціалізації вказують на важливість соціального впливу на формування особистості. Вони допомагають розуміти, як соціально-психологічні фактори впливають на індивіда та як він адаптується до суспільства[60].

Теорія соціалізації Д. Хелмс акцентує увагу на впливі культурних та расових факторів на процес соціалізації. Основні аспекти цієї теорії включають формування культурної ідентичності, усвідомлення соціальних нерівностей та розвиток мультикультурної компетентності[54].

Теорія соціалізації Л. Виготського стверджує, що соціалізація відбувається через взаємодію з іншими людьми та оточуючим середовищем. Основні аспекти цієї теорії включають роль соціального спілкування та співробітництва у формуванні мислення та усвідомлення, а також розвиток культурно-історичного контексту.

Теорія соціалізації Д. Герберта Мідда, Ч. Кулі стверджує, що соціалізація включає в себе процеси навчання та виховання, які формують особистість. Головні аспекти теорії Мідда полягають у тому, що соціалізація є процесом, який відбувається протягом усього життя людини, але найважливіший період - дитинство[39]. Основні аспекти цієї теорії включають роль сім'ї, школи та інших соціальних інститутів у формуванні цінностей, навичок та ставлення до суспільства. Теорія базується на тому, що соціалізація є процесом, який відбувається протягом усього життя людини і полягає в тому, що вона набуває соціальних норм, цінностей та знань, які дозволяють їй жити в суспільстві. Мідд вважав, що соціалізація починається з народження і триває до кінця життя, але найбільш важливий період - дитинство. Вчений виділяє три стадії соціалізації: первинну (в дитинстві), вторинну (в підлітковому віці) та третинну (в дорослому віці) [44].

Підкреслимо, що теорія соціалізації (символічного інтеракціонізму) є однією з ключових теорій соціології, яка розглядає соціальну дійсність як результат взаємодії між людьми шляхом спільного використання символів та знаків.

Основні аспекти теорії соціалізації включають: символічну інтеракцію: центральний аспект теорії полягає у розумінні соціальної дійсності через взаємодію між людьми шляхом спільного використання символів, які мають певне значення та інтерпретуються у процесі комунікації[20].

Теорія вважає, що значення не є властивістю речей або ситуацій, але формуються та інтерпретуються людьми у процесі взаємодії. Значення виникають через спільну соціальну конструкцію та інтерпретацію символів.

Теорія акцентує увагу на ролі у соціальній взаємодії. Роль визначається через взаємодію з іншими людьми та спільним використанням символів. Людина приймає певну роль у соціальному контексті, а інші люди реагують на цю роль. Теорія підкреслює важливість самоідентифікації у процесі соціальної взаємодії. Людина формує свою ідентичність та розуміння себе шляхом сприйняття та інтерпретації реакцій оточуючих на свої дії та вчинки.

Теорія вважає, що соціальна дійсність не існує незалежно від людей, але формується та інтерпретується у процесі соціальної взаємодії. Люди спільно конструюють реальність через взаємодію та спільне використання символів.

Теорія соціалізації (символічного інтеракціонізму) наголошує на важливості взаємодії та спільного використання символів у формуванні соціальної дійсності. Вона допомагає зрозуміти, як люди сприймають, інтерпретують та реагують на соціальний світ навколо себе[33].

Теорія соціалізації Е. Еріксона, на відміну від Дж. Мідда, більше зосереджена на розвитку особистості. Теорія соціалізації Е. Еріксона стверджує, що соціалізація включає в себе восьми стадійний процес, кожна з яких відповідає на певну соціальну вимогу або кризу. Основні аспекти цієї теорії включають формування ідентичності, розвиток довіри та автономії, а також розробку соціальних ролей. Еріксон вважав, що соціалізація полягає в тому, що людина набуває соціальних ролей та ідентичності.

Слід зазначити, що теорії соціалізації Джорджа Герберта Мідда та Е. Еріксона є важливими для розуміння процесу соціалізації. Обидві теорії показують, що соціалізація починається з дитинства та є важливим процесом у формуванні особистості людини. Однак, теорія Еріксона більше зосереджена на розвитку особистості, тоді як теорія Дж. Мідда більше зосереджена на процесі набуття соціальних норм та цінностей.

Теорія соціалізації Дж. Боулбі акцентує увагу на ролі прив'язаності та взаємодії з близькими людьми у процесі соціалізації. Основні аспекти цієї теорії включають формування безпеки, довіри та емоційної стабільності через взаємодію з батьками та іншими близькими людьми[54].

Сучасні зарубіжні підходи до соціалізації особистості включають такі аспекти:

Контекстуальний підхід - визнає вплив соціального, культурного та історичного контексту на соціалізацію людини.

Екологічний підхід - розглядає соціалізацію як процес, що відбувається в екологічному середовищі, у якому людина живе.

Мультикультурний підхід - визнає різноманітність культур та практик у світі та наголошує на важливості розуміння та поваги до інших культур.

Гендерний підхід, що зосереджується на вивченні впливу гендерної соціалізації на формування особистості.

Теорія соціального капіталу розглядає соціальні зв'язки та мережі як важливий фактор соціалізації та успіху у житті.

Теорія соціального конструктивізму вважає, що соціальна реальність створюється людьми через їх взаємодію та спілкування[19].

Теорія соціальної репродукції показує, що соціальні нерівності передаються з покоління в покоління через процес соціалізації.

Теорія соціального когнітивного навчання: ця теорія, розроблена А. Бандурою, стверджує, що соціалізація відбувається через спостереження, навчання та моделювання. Людина набуває навички та поведінкові стандарти, спостерігаючи за іншими людьми і наслідуючи їх. Теорія соціального навчання Альберта Бандури є однією з ключових теорій психології, яка висвітлює взаємозв'язок між поведінкою людини та її сприйняттям соціального середовища. Згідно з цією теорією, людина навчається через спостереження імітацію та моделювання поведінки інших людей, а також через взаємодію з ними.

Основні аспекти теорії соціального навчання А. Бандури включають[58]:

1. Спостереження: людина навчається, спостерігаючи поведінку інших людей. Вона сприймає імпульси з оточуючого світу та аналізує їх для подальшого наслідування.

2. Імітацію: людина наслідує поведінку інших, особливо тих, хто має впливову позицію або є моделью для наслідування. Імітація може бути безпосередньою (повторенням дій) або вербальною (наслідуванням мовлення та комунікації).

3. Моделювання: людина навчається через спостереження та наслідування моделей, які відображають певну поведінку. Це можуть бути реальні люди або вигадані персонажі з медіа.

4. Посилення: людина навчається краще та швидше, коли її поведінка посилюється позитивними наслідками або знижується негативними наслідками. Посилення може бути матеріальним (нагородами, покараннями) або соціальним (привітанням, схваленням).

5. Саморегуляцію: людина може контролювати свою поведінку, використовуючи внутрішні стандарти та цінності. Вона може самостійно встановлювати цілі, оцінювати свою поведінку та коригувати її відповідно до соціальних норм.

Теорія соціального навчання А. Бандури підкреслює важливість спостереження, імітації та моделювання у процесі навчання та формування поведінки людини. Вона допомагає розуміти, як соціальне середовище впливає на людину та як вона може самостійно контролювати свою поведінку.

Також можна відзначити такі підходи: теорія соціального навчання, яка вважає, що людина набуває знання та навички, спостерігаючи та наслідуючи поведінку інших людей; теорія соціальної когнітивної теорії, яка вивчає процеси сприйняття, мислення та оцінки соціальної інформації; теорія соціальної ролі, яка вивчає соціальні очікування та стандарти поведінки, які

пов'язані з певною соціальною роллю; теорія соціальної ідентифікації, яка вивчає процеси формування та зміни ідентичності людини в контексті соціальних груп та культурних контекстів; теорія соціального порівняння, яка вивчає процеси порівняння себе з іншими людьми та визначення свого статусу в соціальній групі[68].

На сьогоднішній день, процес соціалізації наука розглядає в широкому і вузькому розумінні цього поняття. Соціалізація у широкому розумінні – це визначення походження і формування родової природи людини (історичний процес розвитку людства), у вузькому – процес включення людини в соціальне життя шляхом активного засвоєння нею норм, цінностей та ідеалів.

Вчені підкреслюють, що в процесі соціалізації у людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості. Людина прилучається до групи, намагаючись стати її частиною, досягнути почуття «Ми» і почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду[15].

Аналіз досліджень з даної проблематики дозволив зробити наступні висновки: в науці існують два концептуальних підходи до визначення поняття соціалізації: суб'єкт-об'єктний і суб'єктсуб'єктний.

Суб'єкт-об'єктний підхід передбачає активну роль суспільства, що виступає домінантою, а особистість є пасивним учасником, який пристосовується до умов суспільства, в якому живе (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Сарієв та ін.). Суспільство розглядається як система соціальних стосунків і спеціальних зв'язків таких стосунків (інститутів). Система, завдяки зразкам норм і цінностей, властивим їй, організовується в упорядковане ціле. Будь-яка соціальна система виробляє процес соціалізації

людей з тим, щоб вони розвинули загальну потребу підпорядкування нормам і щоб фундаментальні цінності стали частиною особистості[20; 36].

Суб'єкт-суб'єктний підхід передбачає активність суб'єкта (І. Таллмен, Дж. Коулмен, І. Кон, Л. Буєва, Л. Коган та ін.). Соціалізація у цьому трактуванні є процесом освоєння ролей і персональних характеристик, нормативно властивих тим чи іншим ідентичностям (соціальна позиція, статус) в рамках даної соціальної групи. З одного боку, людина приймає норми, пристосовується до існуючих умов, з іншого – творчо їх перетворює, у чому складається активність особистості, її індивідуальність[15; 31].

У психологічному контексті теорії соціалізації розкривають специфіку розвитку різних аспектів особистості. Різні теорії психології трактують поняття соціалізації з різних позицій. Психологічні підходи до дослідження процесу соціалізації особистості включають: теорію психосоціального розвитку (Е. Еріксон), розвитковий підхід, що акцентує увагу на змінах у поведінці та розвитку особистості протягом життя та досліджує вплив різних факторів, таких як сім'я, школа та ровесники, на процес соціалізації; психоаналітичний підхід (З. Фрейд), що стверджує: соціалізація відбувається через ідентифікацію з батьками та іншими значущими дорослими та ставить акцент на важливість раннього дитинства у формуванні особистості; когнітивний підхід: акцентує увагу на процесах мислення та сприйняття у процесі соціалізації та досліджує, як люди засвоюють соціальні знання та розуміють соціальні ситуації[53].

З. Фрейд розглядає людину як біологічну істоту, яке лише адаптується до умов існування в суспільстві. Соціалізація зводиться до узгодження внутрішніх потреб людини, її інстинктів із зовнішніми моральними, суспільними нормами, «заборонами». На відміну від З. Фрейда, Е. Еріксон використовував поняття «соціальний розвиток», підкреслюючи тим самим впливав на розвиток людини соціальних історичних і культурних чинників. Якість соціалізації залежить від спілкування дитини з дорослими, участі в провідних видах діяльності, здобуття життєвих і соціальних ролей.

Когнітивні теорії (Ж. Піаже) головним аспектом соціалізації особистості вважають розвиток її пізнавальної сфери[21]. Когнітивний розвиток відбувається в результаті пошуку рівноваги між тим, що дитина знає і тим, що прагне дізнатися. Біхевіористичні теорії (Д. Уотсон, Е. Торндайк, Б. Скіннер та ін.) вказують, що процес соціалізації включає в себе накопичення моделей поведінки, які будуть необхідні дитині в різних життєвих ситуаціях, і їх закріплення. Гуманістичні теорії (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.) основу розвитку особистості вбачають у формі особистісного зростання, самоактуалізації, саморозвитку. Головним моментом розвитку виступає «Я-концепція», що включає в себе уявлення, ідеї, цілі, через які людина характеризує саму себе і намічає перспективи власного розвитку[36].

Психологічний підхід розглядає соціалізацію як розвиток індивідуальних властивостей і якостей людини в процесі взаємодії з середовищем, виділяючи процеси інтеріоризації (засвоєння соціального досвіду) і екстеріоризації (вплив власного досвіду на існуючу дійсність).

Усі ці теорії та підходи допомагають нам краще розуміти процес соціалізації особистості та вплив соціального середовища на формування ідентичності та поведінки особистості.

1.2. Особливості та форми реалізації соціалізації особистості

Соціалізація це процес засвоєння особистістю зразків поведінки групи і суспільства, цінностей, норм, установок; це процес формування особистості, її життєвої позиції на основі впливу на людину системи навчання і виховання, включаючи сім'ю, ЗМІ, літературу, мистецтво. Соціалізація не обмежується періодом становлення особистості, а продовжується все життя, охоплюючи діяльність людини в трудових колективах, політичних організаціях, неформальних об'єднаннях, тому що впродовж життя кожна

людина засвоює не одну, а багато різноманітних соціальних ролей; Соціалізація - процес, що охоплює всі сфери діяльності особистості; процес становлення особистості, включення в соціум[15]. До глибокої старості людина змінює погляди на життя, навички, смаки, правила поведінки, тому соціалізація не обмежується конкретним періодом, а триває все життя індивіда. Отже, індивід, соціалізуючись, включається у різноманітні форми соціальної діяльності, опановує характерні для нього соціальні ролі.

Вікова психологія розглядає соціалізацію як процес іманентних перетворень особистості в онтогенезі, як суб'єктування соціального досвіду, норм, цінностей культури. Так, Л. Виготський підкреслює діалектичну взаємодію планів розвитку – природнього і соціального. Соціальна ситуація розвитку являє собою вихідний момент всіх динамічних змін, що відбуваються в розвитку протягом даного періоду[6].

У соціальній психології соціалізація особистості практично ототожнюється із соціальною адаптацією в широкому її розумінні. Соціальна адаптація є інтегративним показником стану людини (Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, М. Лісіної), який віддзеркалює її можливості виконувати певні біосоціальні функції: адекватне сприйняття соціальної дійсності і власного організму; адекватну систему взаємин і стосунків з оточенням; спроможність до праці, навчання, дозвілля; здатність до самообслуговування і взаємообслуговування в сім'ї та колективі; адаптивність поведінки відповідно до ролевих очікувань інших[21; 36].

Соціальні психологи тлумачать соціалізацію як безперервну адаптацію живого організму до оточення; комунікацію, під час якої, особистість здатна брати участь в узгоджених діях на основі загальноприйнятих норм і принципів (Г. Андрєєва, І. Мартинюк, Л. Орбан-Лембрик). Згідно визначень А. Кардінер, перед соціалізацією стоїть завдання сприяння адаптації людини до умов культурного простору, в якому він знаходиться[44].

Я. Щепанський розуміє соціалізацію як цілісність усіх впливів соціального та культурного середовища, що спонтанно вчать індивіда

адаптуватися до структури певних конкретних соціальних груп та звичаїв, зразків поведінки. В роботах К. Левіта соціалізація окреслюється як процес засвоєння й активного відтворення індивідом соціокультурного досвіду (соціальних норм, цінностей, зразків поведінки, ролей, установок, звичаїв, культурної традиції, колективних уявлень і вірувань і т.д.) [37]. В. Москаленко розуміє соціалізацію як інтегруючий діяльнісний процес, особливості якого визначаються самим суб'єктом, який виступає агентом цього процесу[28].

У психології соціалізація розглядається як здатність індивіда включатися в цілеспрямовану діяльність суб'єктів різних соціальних інституцій завдяки інтеріоризації системи соціальних настанов (Н. Дембицька, Т. Карабін, М. Коць, О. Лютак, В. Москаленко, С. Розум та ін.). Бути соціалізованим означає бути залученим до норм і цінностей суспільства, володіти вміннями досягнення власних цілей без неусвідомленого нанесення шкоди іншим людям[12; 29; 37].

В. Москаленко, характеризуючи філософський підхід до проблеми соціалізації особистості, трактує соціалізацію як процес взаємодії індивіда і суспільства на підставі предметно-перетворювальної діяльності індивіда, наслідком чого є конкретно-історична форма його соціальності та передбачає усвідомлення філософської сутності виховання, виходячи із визнаної суспільством філософії людини і культури.

Особливості соціалізації особистості визначаються взаємодією різних факторів, таких як: соціальне середовище, батьки, ровесники, культурні особливості та індивідуальність. Вони впливають на формування цінностей, норм та ролей, які стануть основою для подальшого поведінкового розвитку особистості[21].

Формами реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація та інтеріоризація.

Соціальна адаптація є видом взаємодії особистості із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань

обох сторін. Цей процес вказує на пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства.

Інтеріоризація – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я» [40].

Двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків і активне їх відтворення. Тобто людина не тільки адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, а й завдяки своїй активності перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки.

Соціалізацію особистості можна розглядати як типовий та одиничний процеси.

Типовий процес визначається соціальними умовами, залежить від класових, етнічних, культурних та інших відмінностей. Пов'язаний він із формуванням типових для певної спільноти стереотипів поведінки. Соціалізація може бути розглянута як типовий процес, який відбувається у більшості людей і передбачає сприйняття та адаптацію до соціальних норм і цінностей суспільства. В цьому випадку, соціалізація відбувається шляхом передачі загальноприйнятих норм і цінностей через соціальне середовище, батьків, ровесників та культурні особливості[43].

Соціалізація як одиничний процес пов'язана з індивідуалізацією особистості, виробленням нею власної лінії поведінки, набуттям особистого життєвого досвіду, тобто зі становленням індивідуальності. У цьому випадку, процес соціалізації буде варіюватися залежно від унікальних рис та особливостей кожної людини. Наприклад, одна особистість може бути більш вразливою до впливу ровесників, тоді як інша може бути більш схильною до впливу культурних особливостей.

Серед багатьох учених побутує думка, що соціалізація тісно пов'язана з адаптацією – пристосуванням організмів до навколишнього середовища. Вони трактують соціалізацію як безперервну адаптацію живого організму до оточення, як його здатність пристосовуватися до реакцій інших людей. За іншою точкою зору, адаптація є складовою соціалізації, її механізмом [11; 54].

Соціалізація є процесом, який передбачає сприйняття та адаптацію до соціальних норм і цінностей суспільства. Вона відбувається шляхом передачі загальноприйнятих норм і цінностей через соціальне середовище, батьків, ровесників та культурні особливості. Також важливо враховувати індивідуальні особливості кожної особистості, які впливають на процес соціалізації.

Існують певні взаємозв'язки соціалізації з вихованням – цілеспрямованим, свідомо здійснюваним впливом на особистість суспільства та його соціальних інститутів з метою організації та стимулювання активної діяльності особистості. На думку багатьох дослідників, соціалізація тісно пов'язана з вихованням, оскільки обидва процеси спрямовані на формування особистості та її адаптацію до соціального середовища. Виховання передбачає систематичне впливання на особистість з метою формування її цінностей, норм та навичок. Соціалізація, у свою чергу, передбачає прийняття індивідом соціальних норм і цінностей, які передаються через соціальне середовище. Дж. Дьюї - американський філософ та педагог розвинув ідеї про активне виховання, в якому дитина активно співпрацює з оточуючими її людьми та середовищем; Ж. Піаже розробив концепцію гуманістичного виховання, в якому наголошується на індивідуальному розвитку та самореалізації особистості[55].

Однак ці процеси не можуть бути ідентичними, адже соціалізація відбувається як під впливом цілеспрямованих зусиль, так і в результаті безпосереднього впливу середовища, що таїть у собі елементи стихійності, неорганізованості. Отже, соціалізація є значно ширшим процесом, ніж

виховання, який може бути як організованим, так і стихійним, не завжди усвідомлюваним.

Соціалізація людини розгортається в конкретних умовах її життєдіяльності. Цей процес охоплює всі аспекти залучення особистості до культури, навчання і виховання, за допомогою яких вона набуває соціальності, спроможності брати участь у соціальному житті[30]. Успішній соціалізації сприяють такі чинники, як зміна поведінки, очікування і прагнення відповідати їм. У процесі історичної практики індивід виявляє свою соціальну сутність, формує соціальні якості, набуває особистого життєвого досвіду.

Процес соціалізації відбувається у конкретному середовищі, тобто у сфері соціалізації.

Стадії соціалізації можна класифікувати за різними критеріями, такими як вікові періоди, типи соціалізації або основні завдання кожної стадії. Ось декілька прикладів класифікації стадій соціалізації та описання їх[21]:

1. За віковими періодами:

- раннє дитинство (від народження до 3 років): у цей період дитина набуває перший досвід соціальних взаємин через взаємодію з батьками та близькими людьми.,

- дошкільний вік (від 3 до 6 років): дитина починає вступати в соціальне середовище дошкільного закладу, де вона навчається спілкуватися з ровесниками та вчитися правилам групової поведінки,

- молодший шкільний вік (від 6 до 12 років): дитина активно вступає в систему освіти та соціальних відносин у школі, де вона вчиться спілкуватися з учителями та однолітками,

- підлітковий вік (від 12 до 18 років): підліток формує свою ідентичність, сприймає соціальні ролі та навчається взаємодіяти з різними соціальними групами.

2. За типами соціалізації:

- первинна соціалізація: це процес, що відбувається на початкових стадіях життя і пов'язаний з набуттям основних навичок, цінностей та норм у сім'ї та близькому оточенні,

- вторинна соціалізація: це процес, що відбувається поза сім'єю, коли індивід вступає в нове соціальне середовище, таке як школа або робоче місце, і набуває нові навички та цінності.

3. За основними завданнями кожної стадії:

- адаптація: на початкових стадіях соціалізації основним завданням є адаптація до нового соціального середовища та набуття базових навичок,

- соціалізація в групу: наступна стадія передбачає входження в соціальну групу та встановлення соціальних зв'язків з однолітками,

- формування ідентичності: підлітки на цій стадії формують свою ідентичність та визначаються у соціальних ролях.

Е. Еріксон розробив теорію психосоціального розвитку, що включає в себе стадії соціального розвитку впродовж життя. Вчений виділяє вісім стадій розвитку, кожна з яких пов'язана з певним конфліктом, який потрібно вирішити для успішної соціалізації[62]:

1. Довіра проти недовіри (вік 0-1 року) - дитина навчається довіряти своїм батькам та навколишньому світу.

2. Автономія проти сумління (вік 1-3 роки) - дитина навчається самостійності та впливу на своє оточення.

3. Ініціатива проти провини (вік 3-6 років) - дитина навчається брати ініціативу та приймати ризик.

4. Індустріальність проти неповноцінності (вік 6-12 років) - дитина навчається працювати та досягати успіху у своїх зусиллях.

5. Ідентичність проти розпливу (вік 12-18 років) - підліток навчається визначати свою ідентичність та знаходити своє місце у світі.

6. Інтимність проти ізоляції (вік 18-35 років) - молода людина навчається встановлювати близькі стосунки з іншими людьми.

7. Генераційна продовженість проти стагнації (вік 35-55 років) - доросла людина навчається передавати свої цінності та досвід наступному поколінню.

8. Інтегритет проти відчуження (вік 55 років та старше) - людина навчається приймати своє життя та знайти гармонію з оточенням.

Класифікація стадій соціалізації на основі типів соціальних зв'язків та ролей була розроблена американським соціологом Дж. М. Болві. Вона включає п'ять стадій, які описують розвиток соціальних зв'язків та ролей у житті людини[59].

1. Стадія примарних взаємин (до 3-х років). На цій стадії дитина формує основні соціальні навички, такі як спілкування, емпатія та розуміння інших людей. Вона взаємодіє з батьками та іншими дорослими, що забезпечує їй фізичну та емоційну безпеку.

2. Стадія гри (3-6 років). На цій стадії дитина починає взаємодіяти з ровесниками та вчиться гратися разом з ними. Це допомагає їй розвивати соціальні навички, такі як співпраця та взаємодія з іншими людьми.

3. Стадія групової взаємодії (6-12 років). На цій стадії дитина вступає в школу та починає взаємодіяти з більшою кількістю людей. Вона вступає до групи однолітків та вчиться дотримуватися правил та норм поведінки у колективі.

4. Стадія організованої взаємодії (12-18 років). На цій стадії підліток вступає до середньої школи та починає взаємодіяти з більш складними соціальними системами, такими як клас, школа та спортивні команди. Він вчиться виконувати ролі та взаємодіяти з іншими людьми у складних соціальних ситуаціях.

5. Стадія соціальної інтеграції (18 років і старші). На цій стадії людина вже повністю інтегрована в соціальне середовище та встановлює стійкі соціальні зв'язки з іншими людьми. Вона виконує свої ролі в різних соціальних системах та забезпечує свою фізичну та емоційну безпеку.

Класифікація стадій соціалізації на основі типів соціальних зв'язків та ролей Дж. М. Болві допомагає зрозуміти, як людина взаємодіє з іншими людьми та як розвивається її соціальна поведінка протягом життя. Це може бути корисно для психологів, соціологів та інших фахівців, які працюють з людьми та їх соціальними проблемами[67].

Соціалізація є тривалим процесом, у своєму розвитку вона долає кілька стадій. Єдиної класифікації стадій соціалізації на сьогоднішній день ще не вироблено, оскільки різні вчені за основу беруть різні критерії соціалізації особистості.

В рамках соціологічного підходу Г. Андреева виокремлює: дотрудову, трудову і післятрудову стадії соціалізації[3]. Дотрудова стадія охоплює дитячий, підлітковий та юнацький вік, включаючи два самостійні етапи: ранньої соціалізації (імітації і копіювання дітьми поведінки дорослих; ігрової діяльності, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі; групових ігор, під час яких діти вчаться розуміти, чого від них чекає група людей) та навчання. Трудова стадія соціалізації пов'язана із зрілістю особистості, реалізацією та поглибленням нею соціального досвіду.

Специфіка після трудової стадії соціалізації полягає в реалізації потенціалу людей пенсійного віку. Саме в поглядах на цю стадію найчастіше виникають дискусії. Одні вчені вважають, що поняття «соціалізація особистості» є несумісним з періодом життя індивіда, коли всі його соціальні функції згортаються. Інші, навпаки, переконані в тому, що в пенсійний період життя людина продовжує відтворювати соціальний досвід.

Для психоаналітичного підходу особливе значення в соціалізації індивіда має період раннього дитинства. Психоаналіз пов'язує стадії соціалізації з виявом біологічних потягів, інстинктів і підсвідомих мотивів людини[14].

Компромісний підхід до розгляду питання про стадії соціалізації враховує як соціологічні, так і психоаналітичні погляди. Згідно з ним виокремлюють такі етапи: первинну соціалізацію (охоплює дві стадії: від

народження до початку навчання; від початку навчання у школі до початку соціальної зрілості та вибору професії) і вторинну соціалізацію (засвоєння соціальних ролей дорослою людиною у процесі праці, пізнання і спілкування) [41].

З огляду на те, що змістовий і процесуальний аспекти соціалізації характеризуються яскраво вираженими віковими особливостями, виокремлюють ознаки, за допомогою яких визначають стадії соціалізації: залучення індивіда до діяльності (міра засвоєння знань, умінь і навичок та способи їх відтворення); рівень розвитку самосвідомості людини; провідні інститути соціалізації, що здійснюють домінуючий вплив на процес становлення та розвитку індивіда на цій стадії; способи соціалізації (опосередковані провідною діяльністю стосунки з іншими людьми, котрі визначають соціальний розвиток особистості на відповідному віковому етапі); соціально-психологічні механізми соціалізації.

За теорією З. Фрейда, соціалізація починається в дитинстві і залежить від взаємодії між дитиною та її батьками. З. Фрейд вважав, що розвиток особистості залежить від усвідомлення дитиною своєї сексуальної ідентичності та здатності до самоконтролю.

Механізми соціалізації по Фрейду включають[47]:

1. Інтроекцію - процес засвоєння дитиною цінностей та норм поведінки, які передаються їй батьками та іншими дорослими. Дитина засвоює ці норми через спостереження за поведінкою батьків та інших дорослих.

2. Ідентифікацію - процес, за яким дитина приймає на себе роль батька або іншого авторитетного дорослого, який вона поважає. Це допомагає дитині встановити свою ідентичність та зрозуміти, як повинна поводитися у соціальних ситуаціях.

3. Репресію - процес пригнічення дитинських бажань та потреб у відповідності до норм та цінностей, які прийняті в її соціальному середовищі.

Це може призводити до формування невідповідної поведінки та внутрішнього конфлікту.

4. Сублимацію - процес перенаправлення енергії, яку дитина витрачає на задоволення своїх бажань та потреб, у корисну діяльність, яка відповідає соціальним нормам та цінностям.

Наприклад, дитина може перенаправити свою енергію у навчання або спорт, що допоможе їй розвиватися та стати корисною для соціуму.

Механізми соціалізації по Фрейдю допомагають зрозуміти, як формується соціальна поведінка та ідентичність людини. Вони можуть бути корисні для психологів та інших фахівців, які працюють з дітьми та їх соціальними проблемами.

Слід зазначити, що соціалізація дорослих спрямована на те, щоб допомогти людині оволодіти визначеними навичками; соціалізація дітей формує мотивацію їхньої поведінки, дітей навчають виконувати правила, бути уважними.

Фази соціалізації особистості представлені на рис.1.1[29]:

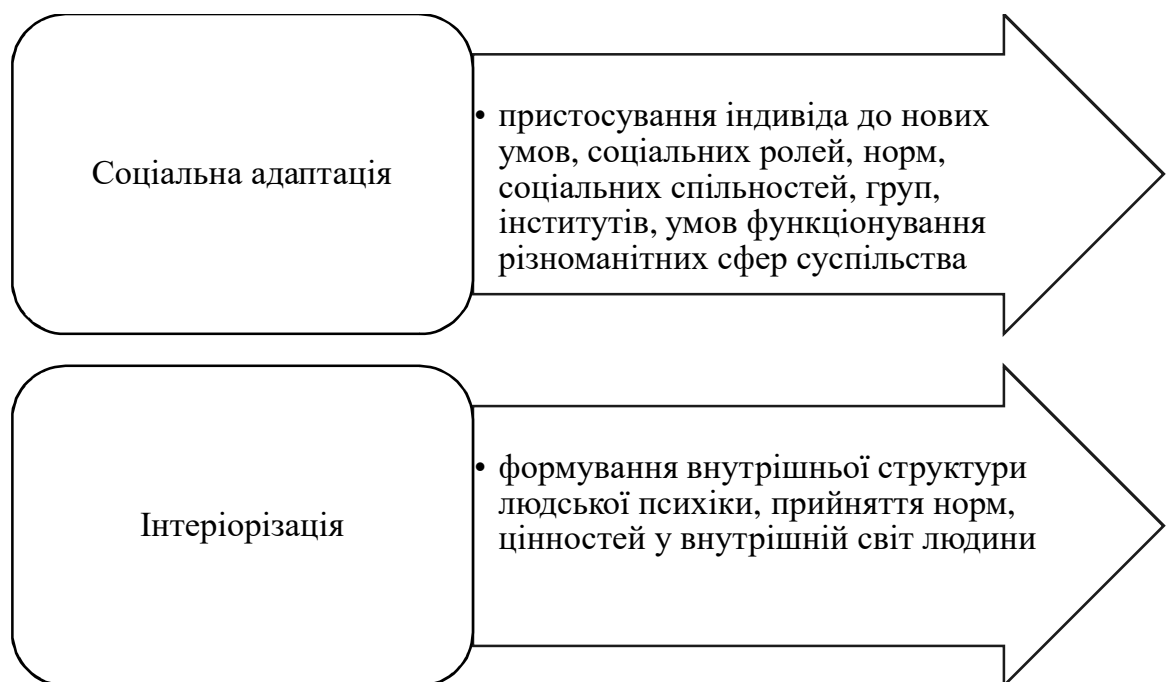

Рисунок 1.1 Фази соціалізації особистості

Соціальна адаптація (приспосовування до нових умов) - вид взаємодії особистості із соціальним середовищем. Адаптація, як перша фаза соціалізації, є приспосовуванням індивіда до нових умов, соціальних ролей, норм, соціальних спільностей, груп, інститутів, умов функціонування різноманітних сфер суспільства.

Інтеріорізація - процес формування внутрішньої структури людської психіки, тобто прийняття норм, цінностей у внутрішній світ людини. У процесі соціалізації виокремлюють певні етапи, які часто співвідносять з віковою періодизацією життя людини. Так, на формування особистості впливають біологічні фактори, фізичне оточення, загальні культурні зразки поведінки в окремій соціальній групі. Але головними чинниками, які зумовлюють процес формування особистості, є груповий досвід і унікальний особистісний досвід[38].

Ці фактори певною мірою виявляються у процесі соціалізації особистості у трьох стадіях: дотрудова соціалізація (раннє дитинство, період навчання); трудова соціалізація (активна участь у трудовій діяльності); післятрудова соціалізація. На кожному етапі відбувається поступове формування власного «Я» особи. Людина не може остаточно сформуватися так, щоб уже більше ніколи не змінюватися, упродовж життя вона набуває все нових соціальних статусів й ролей.

Отже, соціалізація особистості є складним психологічним явищем, яке передбачає адаптацію до соціального середовища та засвоєння соціальних норм і цінностей. Вона впливає на формування і розвиток особистості протягом усього життя людини. Соціалізація - процес, що охоплює всі сфери діяльності особистості; процес становлення особистості, включення в соціум. До глибокої старості людина змінює погляди на життя, навички, смаки, правила поведінки, тому соціалізація не обмежується конкретним періодом, а триває все життя індивіда. Розуміння сутності та особливостей соціалізації допомагає нам краще розуміти себе та інших людей, а також вплив соціального середовища на формування нашої ідентичності та поведінки.

1.3. Психологічні засади та головні агенти соціалізації дітей в умовах війни

Соціалізація особистості українських дітей і молоді сьогодні відбувається в сурових умовах війни. Діти особливо гостро і важко переживають війну, тому важливо дати їм підтримку та опору. У дітей формується фрагментований у часі світогляд: щасливе безтурботне «вчора» до війни – трагічне загрозливе «сьогодні» в умовах війни – невизначене тривожне «завтра» після війни. Руїнується раніше сформована система міжособистісних стосунків. Взаємини, які до війни були дружніми і навіть родинними, часто стають ворожими[20].

Соціалізація дітей – це введення дитини, як потенційного члена суспільства, в соціум. Для того, щоб соціум прийняв маленьку людину, а дитина засвоїла правила поведінки в соціумі, потрібно підтримувати зв'язок із суспільством.

Процес соціалізації дітей є процесом, за яким дитина набуває знання, навички, цінності та соціальні норми, які є необхідними для життя в суспільстві. Цей процес включає в себе взаємодію з різними агентами соціалізації, такими як сім'я, школа, релігія, засоби масової інформації, ровесники, культурні та етнічні групи та держава[33].

Одним з головних психологічних аспектів соціалізації є формування ідентичності дитини. Згідно з теорією Е. Еріксона, ідентичність формується через кризи, які виникають на різних етапах життя. Іншим важливим аспектом є формування соціальних навичок та поведінки. Згідно з теорією А. Бандури, діти навчаються поведінці через спостереження та наслідування.

Вагомий внесок у вивчення соціалізації дітей внесли: У. Бронфенбреннер, Е. Еріксон, А. Гідденс, А. Ларо, Т. Парсонс, Р. Бейлз, Ж. Піаже та Л. Виготський.

У. Бронфенбреннер розробив теорію екологічної системи, яка включає в себе п'ять рівнів впливу на соціалізацію дитини: мікросистема (сім'я, друзі, школа), мезосистема (взаємодія між мікросистемами), екзосистема (вплив зовнішніх факторів, таких як робота батьків), макросистема (культурні та соціальні норми), та хроносистема (вплив часу та історії) [56].

А. Гідденс розглядає соціалізацію дитини як процес взаємодії між індивідом та суспільством, де суспільство впливає на формування особистості через соціальну структуру та культурну традицію [62].

А. Ларо акцентує увагу на взаємодії між дитиною та її оточенням, де дитина активно взаємодіє зі світом та формує свою особистість через цю взаємодію.

Т. Парсонс розглядає соціалізацію дитини як процес передачі культурних та соціальних норм від одного покоління до іншого, де суспільство виконує роль соціалізаційного агента [59].

Р. Бейлз у своїх дослідженнях звернув увагу на взаємодію між дитиною та дорослими, а також на роль гри у соціалізації дітей. Він стверджував, що гра допомагає дитині розвивати соціальні навички та вміння, а також формує її особистість [41]. Ж. Піаже зосередився на вивченні когнітивного розвитку дитини та його впливу на соціалізацію. Він довів, що розвиток пізнавальних процесів дитини впливає на її сприйняття та розуміння соціальних норм та цінностей. Л. Виготський висунув концепцію соціального конструювання знань, де взаємодія з іншими людьми є основою розвитку дитини та її соціалізації. Він також акцентував увагу на ролі мовлення та спілкування в процесі соціалізації дитини [16; 25; 50].

Отже, головні аспекти вивчення соціалізації дітей в роботах Р. Бейлз, Ж. Піаже та Л. Виготського пов'язані з взаємодією між дитиною та оточенням, розвитком пізнавальних процесів та соціального конструювання знань. Вони показують, що соціалізація є складним процесом, який включає в себе багато аспектів та взаємодій. Вчені підкреслюють, що соціалізація особистості у різні вікові періоди, яким відповідають етапи її розвитку і

становлення, характеризується специфічними соціально-психологічними особливостями.

Р. Шамінов вказує на те, що соціалізація дітей це не тільки процес засвоєння соціальних норм, ролей, установок шляхом включення в соціальні зв'язки, але і процес їх вбудовування в цілісну систему (структуру) особистості, завдяки чому і відбувається її становлення. В той же час соціалізація – це і процес об'єктивації особистості (включаючи і трансляцію іншим суб'єктам свого «особистісного змісту»), оскільки включення в систему соціальних зв'язків неминуче вимагає від неї свого роду презентації соціального досвіду[40].

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях соціалізація дитини визначається як процес при звичаєння людини для подолання суперечностей, що постають перед нею у соціальному житті (Б. Вульфов); процес передачі дитині соціального досвіду, який містить суспільні уявлення, ідеали, цінності та норми, алгоритми форм поведінки з метою формування в неї необхідної сукупності соціальних ролей (Н. Лавриченко). Соціальні педагоги розглядають соціалізацію як двоєдиний процес, що, з одного боку, передбачає адаптацію до соціального середовища, засвоєння його норм і цінностей, а, з іншого, активну діяльність, включення в соціальне середовище, здатність створювати щось нове (О. Безпалько, О. Караман, Г. Лактіонова, А. Капська, Ж. Петрочко, І. Пінчук). Соціалізація нерозривно пов'язана з індивідуалізацією особистості: не існує однакових процесів соціалізації, індивідуальний досвід кожної особистості є унікальним і неповторним[65].

Т. Борисова, аналізуючи сучасні погляди на соціалізацію зазначає, що весь багатогранний процес створення особистості, її соціалізація включає в себе як біологічні передумови, так і безпосередньо саме входження індивіда в соціальне середовище, яке передбачає «соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, включаючи як предметний світ речей, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей,

норм, прав та обов'язків, активну перебудову навколишнього світу, зміна і якісне перетворення самої людини[5].

У дитячому і юнацькому віці діють всі основні механізми соціалізації: прийняття та засвоєння нових соціальних ролей; соціально-рольова ідентифікація; наслідування як відтворення поведінки і діяльності, досвіду людей; інтеріоризація оцінних ставлень батьків, педагогів та ровесників; орієнтація на соціальні очікування старших та однолітків; порівняння себе з іншими людьми; навіюваність і конформізм та ін.

Осіб, які навчають дитину культурним нормам і допомагають засвоїти соціальні ролі, називають агентами соціалізації. Розрізняють агентів первинної соціалізації й агентів вторинної соціалізації.

Агенти первинної соціалізації - це ті агенти, які мають найбільший вплив на дитину на початкових етапах її життя. Основними агентами первинної соціалізації є сім'я та родина. Сім'я є першим і найважливішим середовищем для дитини, де вона набуває базові знання про світ, навички комунікації та спілкування з іншими людьми, а також вчиться етичним та моральним принципам. Батьки та інші члени родини є моделями для наслідування для дитини, вони навчають дитину нормам поведінки та соціальним ролям[11].

Агенти первинної соціалізації виконують багато функцій (наприклад, батьки щодо дитини можуть бути водночас вихователями, друзями, опікунами, учителями тощо), їхні функції взаємозамінні (батько за певних умов може взяти на себе виконання функцій матері щодо дитини). Водночас кожен агент дає індивідові в процесі соціалізації дещо унікальне, що може дати тільки він. Крім того, дані агенти первинної соціалізації не отримують грошової винагороди за виконання своїх обов'язків (батьки виховують тебе, а друзі дружать із тобою не тому, що за це отримують зарплатню).

Іншим агентом первинної соціалізації є дитячий садок або дошкільний заклад. В дошкільних закладах дитина вчиться спілкуватися з однолітками,

розвиває свої соціальні навички та навчається співпрацювати з іншими людьми[47].

Агенти вторинної соціалізації - це ті агенти, які впливають на дитину на більш пізніх етапах її життя, коли вона вже набула базових знань та навичок. Основними агентами вторинної соціалізації є школа та релігійні організації.

У школі дитина навчається академічним знанням, розвиває свої соціальні навички та навички спілкування з іншими людьми. Школа також навчає дитину соціальним ролям та нормам поведінки, які необхідні для життя в суспільстві. Контакти із цими агентами є зазвичай нечастими, менш тривалими, а їхній вплив, як правило, слабший, ніж в агентів первинної соціалізації. Кожен із них виконує не більше однієї-двох функцій, які є спеціалізованими, а тому не можуть бути взаємозамінними (наприклад, функції поліцейського і священника). Особливістю цих агентів є те, що вони зазвичай отримують грошову винагороду за виконання своїх функцій.

Релігійні організації також можуть впливати на соціалізацію дитини, навчаючи її моральним та етичним принципам, які вони вважають важливими.

Засоби масової інформації мають значний вплив на соціалізацію дитини, особливо в сучасному світі, де вони є невід'ємною частиною нашого життя. Засоби масової інформації можуть навчати дитину соціальним ролям та нормам поведінки, але також можуть впливати на формування її ідентичності та світогляду.

Держава також може впливати на соціалізацію дитини, наприклад, через законодавство та політику, які встановлюють соціальні норми та регулюють поведінку людей.

Ровесники та культурні групи впливають на соціалізацію дитини, навчаючи її соціальним нормам та поведінці, які вони вважають важливими. Однак, цей вплив може бути як позитивним, так і негативним, залежно від цих груп та їх цінностей[21].

Воєнний конфлікт може надати серйозний вплив на психологічний стан дитини. Діти можуть бути свідками насильства, терору та інших жахливих подій, що може призвести до пошкодження їхньої психіки. Також вони можуть бути розділені з родиною та друзями, переселені в інші місця, де вони не знають нікого, що може призвести до почуття страху та безпорадності. У таких умовах, соціалізація дітей може бути порушена. Діти можуть не отримувати достатньої кількості позитивних досвідів, які допомагають їм розвиватися та набувати соціальних навичок. Вони можуть відчувати відчуження та незахищеність, що може призвести до почуття відчуження від суспільства та інших людей.

У роботах Сари Е. Босвелл та Річарда Дж. Геллеса досліджується вплив війни на соціалізацію особистості, а також аналізуються різні підходи до вивчення цього питання. Вчені наводять приклади успішної соціалізації дітей та молоді під час воєнних конфліктів та рекомендують стратегії для покращення їхньої соціалізації[53; 55]. Майкл Е. Лемб та Девід Фінкельгор наводять приклади успішної соціалізації дітей під час воєнних конфліктів та рекомендують стратегії та підходи для покращення їхньої соціалізації. Щодо стратегій для покращення соціалізації дітей, особливо тих, які пережили воєнні конфлікти, вчені пропонують наступні підходи[60; 64]:

1. Психологічна підтримка: допомога дітям у подоланні посттравматичного стресу та інших психологічних проблем, пов'язаних з воєнними конфліктами.

2. Сприяння інтеграції: забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги та інших соціальних послуг, що допоможуть дітям інтегруватися в суспільство.

3. Розвиток навичок: надання можливостей для розвитку навичок, які допоможуть дітям стати успішними у житті, таких як комунікаційні та лідерські навички.

4. Соціальна підтримка: створення сприятливого середовища для дітей, де вони можуть отримувати підтримку та заохочення від дорослих та однолітків.

На думку авторів, дані стратегії можуть бути корисними не тільки для дітей, які пережили воєнні конфлікти, але й для будь-яких інших дітей, які потребують допомоги у соціалізації. Головними аспектами сучасних досліджень впливу війни на соціалізацію особистості, є: негативний вплив війни на соціалізацію особистості, зокрема дітей та молоді, розгляд різних підходів до вивчення соціалізації під час воєнних конфліктів, наведення прикладів успішної соціалізації дітей та дорослих під час воєнних подій, рекомендації щодо стратегій для покращення соціалізації особистості під час військових конфліктів. Загальним висновком досліджень є те, що війна має значний вплив на соціалізацію особистості, зокрема на дітей та молодь. Однак, успішна соціалізація можлива навіть у таких умовах, якщо застосовувати ефективні стратегії та підходи. Для покращення соціалізації особистості під час воєнних конфліктів необхідно розглядати різні аспекти, такі як психологічна підтримка, навчання, забезпечення безпеки тощо. Порушення соціалізації дітей в умовах військових подій можуть мати серйозні наслідки для їх психологічного розвитку та соціальної адаптації. Основні причини та чинники порушення соціалізації дітей в умовах війни можуть включати[28; 37; 56]:

1. Психологічний травматизм - діти, які переживають війну, можуть бути свідками насильства, смерті та руйнування, що може призводити до травматичних досвідів та посттравматичного стресового розладу.

2. Розрив з батьками та родиною - умови війни можуть призводити до розриву з батьками та родиною, який може вплинути на соціальну адаптацію та психологічний розвиток дитини.

3. Втрата домашнього середовища - діти можуть бути змушені залишати свої домівки та переїжджати в інші місця, що може вплинути на їх соціальну адаптацію та ідентичність.

4. Відсутність освіти та навчання - умови війни можуть призводити до знищення шкіл та інших навчальних закладів, що може призвести до відставання у розвитку та соціальній адаптації дитини.

5. Порушення норм та цінностей - умови війни можуть призводити до порушення норм та цінностей, що може вплинути на формування соціальної поведінки та ідентичності дитини.

Усі ці фактори можуть призвести до порушення процесу соціалізації дитини та вплинути на її психологічний розвиток та соціальну адаптацію. Для запобігання цьому необхідно забезпечити дітям безпеку, стабільність та доступ до освіти та соціальних послуг. Також важливо залучати до цього процесу батьків та родину, які можуть допомогти дитині зрозуміти та прийняти нову соціальну реальність.

Одним з ключових аспектів соціалізації дитини під час воєнного конфлікту є психологічна підтримка. Діти повинні мати можливість отримувати психологічну допомогу та підтримку від дорослих, які можуть допомогти їм зрозуміти та пережити свої емоції та почуття. Також важливо забезпечити дітям безпеку та стабільність, щоб вони могли навчитися розвиватися та набувати соціальних навичок.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Організація та методика дослідження

Емпіричне дослідження психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни ґрунтувалося на теоретичних положеннях, розглянутих у першому розділі. Соціалізація дитини під час воєнного конфлікту може бути складною та несприятливою. Однак, важливо забезпечити дітям

психологічну підтримку та безпеку, щоб вони могли навчитися розвиватися та набувати соціальних навичок.

Об'єктом дослідження є соціалізація особистості як психологічний феномен

Предмет дослідження: дослідження психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни.

Метою дослідження є вивчення психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни, розробка та реалізація програми соціалізації дітей.

Гіпотеза: успішна соціалізація дітей в умовах війни залежить від розвитку: соціальної адаптованості, компетентності соціальної взаємодії, соціальної активності, рівня формування моральних якостей.

Мета та гіпотеза дослідження зумовили постановку наступних завдань:

1. Провести теоретичний аналіз з проблеми дослідження психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни.
2. Скласти план дослідження, підібрати діагностичні методики та сформуванати вибірку.
3. Провести емпіричне дослідження, спрямоване на діагностику психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни та проаналізувати його результати.
4. Розробити та реалізувати психокорекційну програму соціалізації дітей в умовах війни, оцінити її ефективність.
5. Сформулювати висновки та оформити результати дослідження.

Етапи дослідження

Емпіричне дослідження психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни, проходило в три етапи:

На першому етапі дослідження (пошуково-теоретичному) було проведено аналіз наукової літератури з проблеми дослідження психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни, розглянуто бібліографічні джерела та підібрано методики психологічної діагностики за темою

дослідження. На даному етапі дослідження також було визначено вихідні теоретичні основи дослідження, сформульовано мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, гіпотезу, розроблено план та програму емпіричного дослідження, включаючи підбір методів збирання та фіксації даних, а також методів їх обробки та аналізу.

На другому етапі (дослідницькому) здійснювалося проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни, здійснювався збір емпіричних даних з проблеми дослідження; проводилася математико-статистична обробка одержаних даних, кількісний та якісний її аналіз, опис, інтерпретація результатів; розроблялася психокорекційна програма соціалізації дітей в умовах війни.

На третьому етапі (заключно-узагальнюючому) проведена оцінка ефективності розробленої програми соціалізації дітей та сформульовано загальні висновки за результатами дослідження; оформлено роботу.

Обробка результатів проводилася за двома напрямками: якісна та кількісна обробка з використанням комп'ютерної програми для психологів – SPSS-27. Достовірність результатів встановлювалася за допомогою непараметричних критеріїв (з метою оцінки ефективності психокорекційної програми); кореляційний аналіз (для оцінки взаємозв'язку двох або кількох випадкових величин). Як мінімальний поріг достовірності було прийняте $p < 0,05$.

Методи та методики дослідження:

1. Теоретичні: аналіз науково-психологічної літератури щодо проблеми дослідження, синтез, індукція, дедукція, угруповання;
2. Емпіричні (психодіагностичне тестування, групова психокорекція);
3. Методи обробки даних емпіричного дослідження (кількісний метод (статистичний); якісний метод (диференціація матеріалу за групами, аналіз), графічний аналіз.

Для реалізації поставленої мети емпіричного дослідження використовувався психодіагностичний інструментарій, який дозволяє

оцінювати проблему психологічних особливостей соціалізації дітей в умовах війни з різних сторін:

1. Методика: Вивчення соціалізованості особистості учня (М.І. Рожков)

Методика вивчення соціалізованості особистості учня застосовується з метою оцінки рівня соціальних якостей школяра: соціальної адаптованості, автономності, соціальної активності, відданості гуманістичним нормам життєдіяльності (моральності).

2. Методика: Визначення соціального спрямування школяра (В.М. Мініяров). Тест з визначення соціальної спрямованості застосовується для визначення видів соціальної спрямованості, які показують на поведінковому рівні відхилення школяра від норми.

3. Методика: Шкала діагностики компетентності соціальної взаємодії (Н. М. Кодинцева) вимірює компетентність соціальної взаємодії, яка може бути визначена як представленість у ментальному досвіді індивіда різних типів проблемних ситуацій соціальної взаємодії та володіння способами їх вирішення.

Проблема дослідження.

Військові події в нашій країні та кардинальність соціально-економічних, культурних, політичних змін, що відбуваються в нашому суспільстві, настільки велика, що не може не позначитися на процесі соціалізації дітей, як найбільш вразливої групи населення.

Відхилення в процесі соціалізації дітей в умовах війни потребують уваги психологів, соціологів, педагогів до даного процесу, оскільки саме вони мають адаптувати їх до нових умов життя в нашому суспільстві.

Соціалізація – це процес становлення особистості. Становлення особистості дитини значно залежить від усієї сукупності умов, притаманних певної соціально-економічної ситуації і тому процес виховання та навчання передбачає соціалізацію особистості школяра. Основа соціалізації у тому, що

у процесі її дитина формується як член того суспільства, до якого вона належить.

Основа процесу соціалізації визначається культурою та психологією суспільства, з одного боку, та соціальним досвідом дитини – з іншого.

Говорячи про соціалізацію та формування соціалізованої особистості дитини як про суб'єкта соціуму, ми маємо на увазі виховання системи стійких особистісних якостей, що є основою успішного виконання діяльності; генерування власного «Я»; вдосконалення здібностей; толерантну спрямованість становлення особистості; розвиток ціннісних орієнтацій, системи цілепокладання, емпатійних відносин в колективі; створення адекватної самооцінки; культивування здатності встановлювати особистісно значущі пріоритети; формування емоційної стійкості та емоційної експресивності особистості.

Діти середнього шкільного віку (від 10 до 14 років) перебувають у періоді активного психологічного та соціального розвитку. У цьому віці вони починають формувати свою ідентичність, розуміти свої емоції та розвивати соціальні навички.

Основними психологічними новоутвореннями дітей середнього шкільного віку є: формування самосвідомості: діти стають більш свідомими свого «Я» та починають усвідомлювати свої потреби, бажання та цілі; розвиток критичного мислення: діти починають аналізувати інформацію, робити висновки та висловлювати свою думку; формування емоційної стабільності: діти навчаються контролювати свої емоції та виявляти емпатію до інших людей; розвиток соціальних навичок: діти вчаться спілкуватися з однолітками, розуміти соціальні норми та правила поведінки.

Проблема соціалізації дітей середнього шкільного віку в умовах війни полягає в тому, що вони зазнають стресу, страху та відчують нестабільність та соціальну ізоляцію в умовах дистанційного навчання. Воєнний конфлікт може порушити звичну соціальну ієрархію та норми, що

впливає на психологічний стан дітей. Вони можуть втратити впевненість у собі, розчаруватися у дорослих та стати більш пасивними або агресивними.

Пріоритетами та заходами щодо соціалізації дітей середнього шкільного віку в умовах військового конфлікту можуть бути:

1. Психологічна підтримка: надання дітям можливостей висловити свої емоції та думки, підтримка їхнього психологічного стану та надання необхідної допомоги.

2. Створення безпечного середовища: забезпечення фізичної та емоційної безпеки дітей, створення сприятливих умов для їхнього розвитку та соціалізації.

3. Розвиток соціальних навичок: проведення тренінгів та занять, спрямованих на розвиток комунікативних навичок, співпрацю та взаємодію з іншими людьми.

4. Включення в соціальну активність: організація групових занять, спортивних заходів та інших активностей, що сприяють взаємодії та співпраці дітей.

Операціоналізація базових понять.

Соціалізація - це процес набуття людиною соціальних норм, цінностей, навичок та ролей, які необхідні для життя в суспільстві. Це процес взаємодії з оточуючим середовищем, включаючи сім'ю, школу, робоче місце та інші соціальні групи.

Соціальна спрямованість - це нахил або орієнтація людини на взаємодію з іншими людьми та участь у соціальних відносинах. Людина з високою соціальною спрямованістю виявляє інтерес до спілкування з іншими, сприймає їхні потреби та бажання та прагне до співпраці та взаємодопомоги.

Соціальна адаптованість - це здатність людини пристосовуватися до соціального середовища та успішно функціонувати в ньому. Це включає у себе здатність до адаптації до нових ситуацій, взаємодії з різними людьми та виконання соціальних ролей.

Компетентність соціальної взаємодії - це здатність ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми. Це включає у себе вміння слухати, виражати свої думки та почуття, розуміти інших людей та встановлювати позитивні взаємини.

Соціальна активність - це ступінь активності та участі людини у соціальних процесах та діяльностях. Людина з високою соціальною активністю бере активну участь у громадському житті, сприяє розвитку спільноти та виявляє інтерес до розвитку соціальних змін.

Созидательна соціальна спрямованість - це нахил або орієнтація людини на створення позитивних змін у суспільстві та власному житті. Людина з созидательною соціальною спрямованістю прагне до розвитку та вдосконалення, виявляє ініціативу та активно допомагає іншим людям.

Комунікативна соціальна спрямованість - це нахил або орієнтація людини на активну комунікацію з іншими людьми. Людина з комунікативною соціальною спрямованістю виявляє інтерес до спілкування, вміє ефективно передавати інформацію та розуміти інших людей.

Егоїстична соціальна спрямованість - це нахил або орієнтація людини на задоволення своїх потреб та бажань без урахування потреб та бажань інших людей. Людина з егоїстичною соціальною спрямованістю не виявляє інтересу до спілкування та співпраці з іншими, а розглядає їх як засоби для досягнення своїх цілей.

Автономність - це здатність людини самостійно приймати рішення та діяти без залежності від інших людей. Людина з високою автономністю виявляє ініціативу, самостійність та незалежність у своїх діях та рішеннях.

Емпірична база дослідження та вибірка піддослідних: Дослідження проводилось протягом 2022-2023 навчального року в м. Запоріжжя на базі Запорізької гімназії № 4.

Адреса: Україна, Запорізька область, м. Запоріжжя, Шевченківський район, Волзька, 30.

Директор гімназії: Мостова Світлана Василівна.

Практичний психолог: Радченко Альона Сергіївна.

Ресурсне забезпечення закладу: кваліфіковані педагогічні кадри, поступове укріплення навчально-матеріальної бази, впровадження ІКТ, наявність умов для організації харчування, медичне обслуговування і дозвілля, зв'язок з позашкільними закладами міста, система громадського самоврядування.

Організація освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання здійснюється на підставі рішення педагогічної ради, за наявності навчально-методичного, системного та технічного забезпечення.

У дослідженні взяло участь 40 дітей середнього шкільного віку, учнів 6-7 класів у віці від 12 до 14 років (хлопчики та дівчата) (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика вибірки

Вибірка	Показник
Кількість осіб	40
Середній вік (років)	13,4
Соціальний статус	школяр

Для діагностики випробуванним було запропоновано тестовий матеріал згідно з обраними методиками дослідження. Для забезпечення безпеки школярів діагностика проводилась в онлайн режимі. Випробуванним було запропоновано пройти за посиланням та пройти тестування.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів

На початку емпіричного дослідження нами було проведено діагностику рівня соціалізації дітей середнього шкільного віку, учнів 6-7 класів за обраними методиками.

Результати діагностики рівня соціалізованості учнів наведені в табл. 2.2., рис.2.1.

Таблиця 2.2

Рівень соціалізованості учнів (констатуючий етап)

Показник	Рівень					
	низький		середній		високий	
	Кількість (осіб)	Питома вага (%)	Кількість (осіб)	Питома вага (%)	Кількість (осіб)	Питома вага (%)
Соціальна адаптованість	19	47,50%	19	47,50%	2	5,00%
Автономність	5	12,50%	33	82,50%	2	5,00%
Соціальна активність	23	57,50%	16	40,00%	1	2,50%
Моральність	6	15,00%	27	67,50%	7	17,50%
Загальний рівень соціалізованості	19	47,50%	20	50,00%	1	2,50%

Результати діагностики показали наступне:

Високий рівень соціалізованості має лише 1 дитина в групі (2,5%). Середній рівень соціалізованості мають 20 осіб (50%) в групі. Низький рівень соціалізованості виявлено у 19 дітей в групі (47,5%) (рис.2.1).

Низький рівень соціалізованості значної частини дітей в групі може свідчити про їх нездатність адаптуватися до соціального середовища, виявляти повагу до інших, дотримуватися правил етикету і культурних норм. Це може бути результатом різних факторів, таких як недостатня взаємодія з ровесниками, недостатнє виховання, негативний вплив оточуючого середовища або відсутність позитивних ролевих моделей. Вплив війни на зниження соціалізованості дітей може бути значний. Воєнний конфлікт в нашій країні призводить до руйнування соціальної інфраструктури, розриву зв'язків між людьми та порушення соціальних норм.

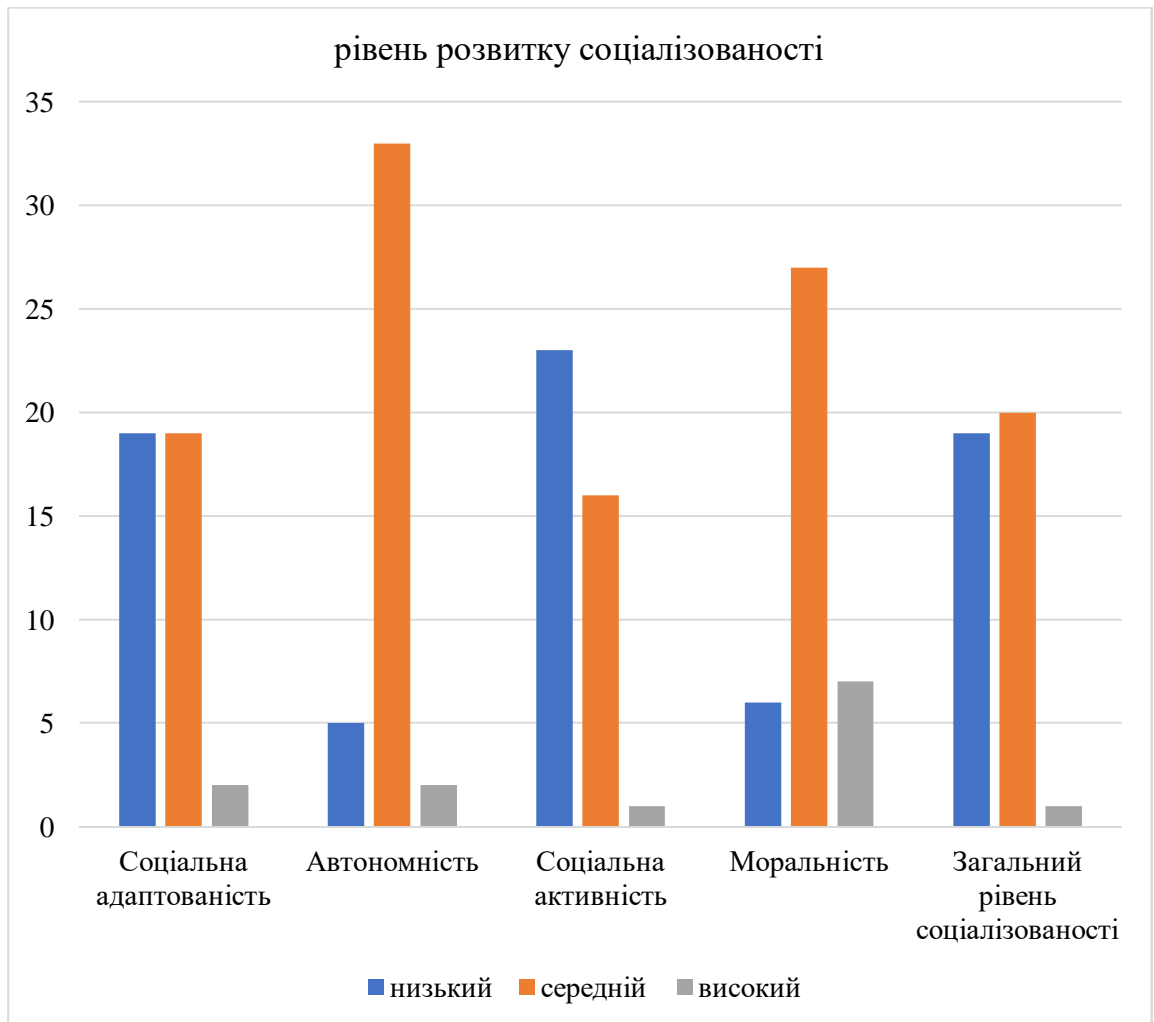

Рисунок 2.1 Рівень розвитку соціалізованості дітей в групі

Діти, які переживають воєнну ситуацію, можуть бути психологічно травмовані, втратити довіру до оточуючих, бути агресивними або замкнутими. Війна може також призвести до розлуки з родиною, переселення, зміни соціального статусу, що значно впливає на соціалізацію дитини та її здатність до взаємодії з іншими людьми.

В табл. 2.3 наведені результати статистичного аналізу в середньому по групі дітей.

Таблиця 2.3

Результати статистичного аналізу показників соціалізованості дітей
середнього шкільного віку в умовах війни

Показник	N	Мін	Мах	Середнє	Стд. відхилення
соціальна адаптованість	40	1,20	3,40	2,0550	,55514

автономність	40	1,20	3,20	2,0400	,53866
соціальна активність	40	1,20	3,20	1,9600	,52467
моральність	40	1,40	3,20	2,3125	,47727
Рівень соціалізованості	40	1,25	3,20	2,0919	,49499

Якщо отримуваний коефіцієнт більше 3, можна констатувати високий рівень соціалізованості дитини; якщо ж він більше 2, але менше 3, то це свідчить про середній рівень розвитку соціальних якостей. Якщо коефіцієнт виявиться менше двох балів, можна припустити, що окремий учень (чи група учнів) має низький рівень соціальної адаптованості.

Результати діагностики показали, що в середньому по групі загальний рівень соціалізованості складає: $2,0919 \pm ,49499$ (середній рівень).

Показник «соціальна адаптованість» також знаходиться на нижчій границі середнього рівня та складає: $2,0550 \pm ,55514$, що вказує на невисоку здатність дітей пристосовуватися до соціального середовища та успішно функціонувати в ньому. Це включає у себе здатність до адаптації до нових ситуацій, взаємодії з різними людьми та виконання соціальних ролей.

Показник «автономність» в середньому по групі складає $2,04 \pm ,53866$ – середній рівень та свідчить про нездатність більшості дітей в групі самостійно приймати рішення та діяти без залежності від інших людей.

Показник «соціальна активність» знаходиться в групі на низькому рівні та складає: $1,96 \pm ,52467$. Це вказує на недостатню взаємодію дітей з оточуючими, відсутність навичок спілкування та взаємодії з іншими, нездатність виявляти емпатію та розуміння до потреб інших людей, відсутність уміння дотримуватися правил соціальної взаємодії та етикету.

Показник «моральність» в середньому по групі складає: $2,3125 \pm ,47727$ та характеризує невисоку здатність дітей до моральних роздумів, виявлення етичних принципів та дотримання моральних норм у взаємодії з оточуючими.

Результати аналізу вказують на те, що значна частина дітей в групі не враховують моральні аспекти у своїх діях та взаєминах з іншими людьми.

Отже в результаті проведеної діагностики нами було виявлено невисокий рівень соціалізованості дітей середнього шкільного віку в умовах війни, що свідчить про труднощі усвідомлення та виконання моральних норм, можливу неадекватну поведінку та низьку здатність до адаптації до соціального середовища.

Наступним етапом діагностики стало визначення соціального спрямування школярів (табл. 2.4, рис.2.2).

Таблиця 2.4

Типи соціальної спрямованості дітей в умовах війни
(констатуючий етап)

Тип соціальної спрямованості	кількість, осіб	питома вага (%)
созидательна спрямованість	1	2,50%
комунікативна спрямованість	34	85,00%
егоїстична спрямованість	5	12,50%

Созидательна соціальна спрямованість виявлена лише у 1 дитини в групі (2,5%). Дитина із созидательною соціальною спрямованістю прагне до розвитку та вдосконалення, виявляє ініціативу та активно допомагає іншим людям.

Комунікативну соціальну спрямованість має більша кількість дітей в групі – 34 особи (85%), що свідчить про їх орієнтацію на активну комунікацію з іншими людьми. Дані діти виявляють інтерес до спілкування, намагаються ефективно передавати інформацію та розуміти інших людей.

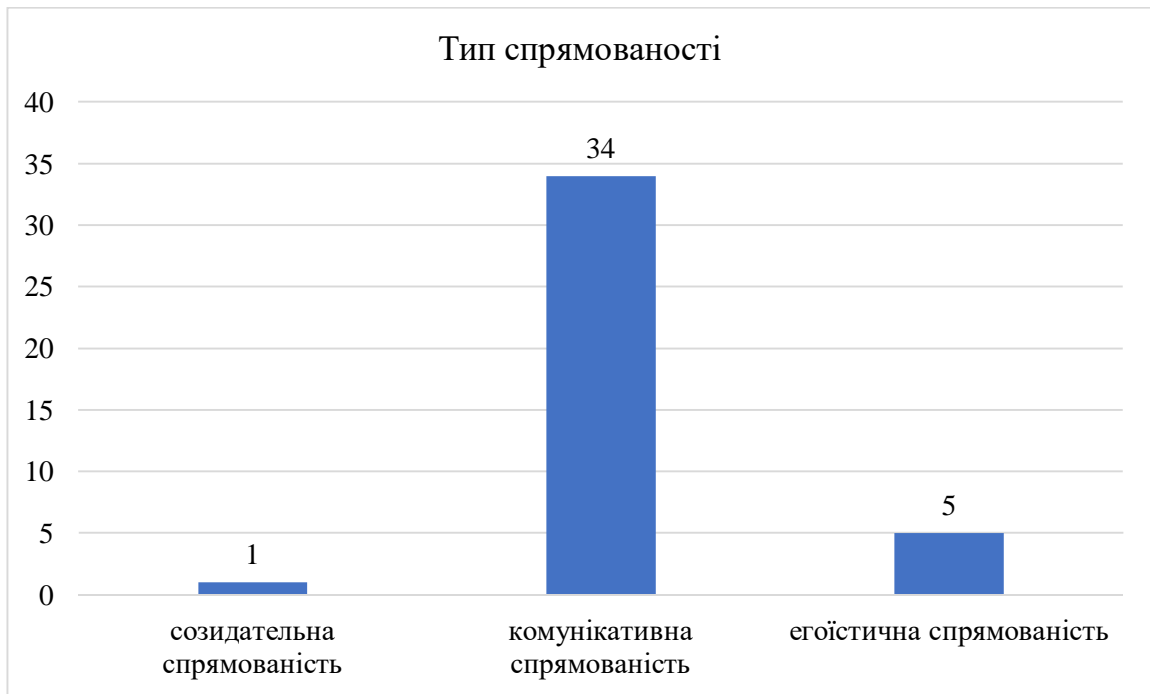

Рисунок 2.2 Типи соціальної спрямованості дітей в групі

Егоїстична соціальна спрямованість виявлена у 5 дітей в групі (12,5%). Даний вид соціальної спрямованості свідчить про нахил або орієнтацію даних дітей на задоволення своїх потреб та бажань без урахування потреб та бажань інших людей. Діти з егоїстичною соціальною спрямованістю не виявляють інтересу до спілкування та співпраці з іншими, а розглядають їх як засоби для досягнення своїх цілей.

Таблиця 2.3

Результати статистичного аналізу соціального спрямування школярів

Характеристика апостеріорного розподілу для одновибіркового середнього						
Соціальна спрямованість	N	Апостеріорна			95% Дов. інтервал	
		Мода	Середнє	Дисперсія	Мін	Мах
	40	62,85	62,85	1,728	42,00	84,00
Стандартне відхилення: 7,875799						

Результати аналізу свідчать про те, що в середньому по групі дітей соціальне спрямування має характер комунікативної соціальної спрямованості ($62,85 \pm 7,875799$). Але на жаль, даний показник знаходиться на найнижчій межі свого розвитку. Значна частина дітей в групі – 12,5% має егоїстичну спрямованість з результатами від 42 до 50 балів.

Показник дисперсії 1,72 при середньому значенні 62,85 у вибірці показує, що дані вибірки розподілені досить широко навколо середнього значення. Це може означати, що вибірка містить значну кількість варіації та розкиду даних.

Комунікативна соціальна спрямованість та її розвиток є необхідним для дітей середнього шкільного віку з кількох причин.

По-перше, на цьому етапі життя діти починають розвивати свої комунікаційні навички. Вони вступають у нові соціальні групи, знайомляться з новими людьми та навчаються спілкуватися з ними. Комунікативні навички є ключовими для успіху в соціальному житті, тому діти середнього шкільного віку повинні активно розвивати ці навички.

По-друге, на цьому етапі життя діти починають формувати свою ідентичність та самооцінку, і комунікація з однолітками є важливим чинником у цьому процесі. Діти навчаються взаємодіяти з іншими, виробляти свої власні погляди та думки, а також навчаються бути чутливими до думок та почуттів інших людей.

По-третє, комунікація з однолітками допомагає дітям розвивати соціальну підтримку та взаємодопомогу. Діти навчаються взаємодіяти з іншими, вирішувати конфлікти та підтримувати один одного у складних ситуаціях.

Отже, комунікативна соціальна спрямованість є важливою для дітей середнього шкільного віку, оскільки вона допомагає їм розвивати комунікаційні навички, формувати свою ідентичність та самооцінку, а також навчає їх бути чутливими до думок та почуттів інших людей.

Комунікативні навички є ключовими для успіху в соціальному житті, тому важливо підтримувати їх подальший розвиток у дітей середнього шкільного віку.

На наступному етапі дослідження за допомогою кореляційного аналізу нами було виявлено зв'язок між рівнем соціалізації та соціальною спрямованістю дітей середнього шкільного віку (табл.2.4).

Таблиця 2.4

Виявлення кореляційного зв'язку між соціалізацією та соціальною спрямованістю дітей середнього шкільного віку в умовах війни

Чинник		Соціалізація	Соціальна спрямованість
Соціалізація	Кореляція Пірсона	1	,675**
	знач. 2-сторін		,000
	N	40	40
Соціальна спрямованість	Кореляція Пірсона	,675**	1
	знач. 2-сторін	,000	
	N	40	40
**. Кор. зн. на рівні 0,01			

В результаті проведеного аналізу нами було виявлено тісний прямий кореляційний зв'язок між показниками соціалізація та соціальна спрямованість ($,675^{**}$), це свідчить про те, що чим більше дитина соціалізується, тобто вступає в нові соціальні групи, знайомиться з новими людьми та навчається спілкуватися з ними, тим більше вона розвиває свою комунікативну соціальну спрямованість.

Такий зв'язок може бути пояснений тим, що соціалізація є процесом взаємодії дитини з оточуючим середовищем, і цей процес включає в себе не лише навчання соціально прийнятних норм та поведінки, але й розвиток комунікативних навичок.

Таким чином, чим більше дитина соціалізується, тим більше можливостей вона має для розвитку своєї комунікативної соціальної спрямованості, що в свою чергу допомагає їй успішно інтегруватися в соціальне середовище та взаємодіяти з іншими людьми.

На наступному етапі дослідження нами було виявлене рівень компетентності соціальної взаємодії дітей середнього шкільного віку в умовах війни (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівень компетентності соціальної взаємодії дітей середнього шкільного віку в умовах війни (констатуючий етап)

Рівень компетентності соціальної взаємодії	кількість, осіб	питома вага (%)
високий	2	5,00%
середній	33	82,50%
низький	5	12,50%

Результати аналізу отриманих результатів показали середній рівень розвитку компетентності соціальної взаємодії більшості дітей в групі – 33 особи (82,5%) (рис. 2.3).

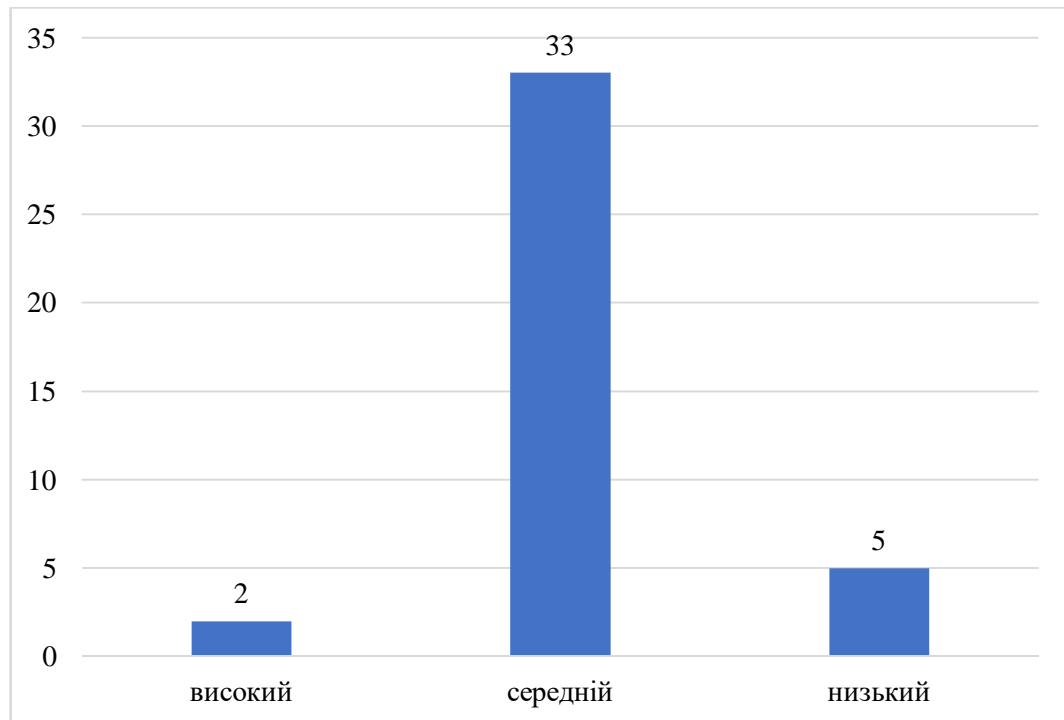

Рисунок 2.3 Рівень розвитку компетентності соціальної взаємодії

Високий рівень виявлено лише у 2 дітей (5%).

Низький (контрпродуктивний) рівень мають 5 осіб в групі (12,5%). Контрпродуктивний нормативний творчо-особистісний рівень компетентності соціальної взаємодії характеризується недостатньою вмінням ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми. Людина на цьому рівні може проявляти такі негативні риси:

1. Нездатність слухати інших людей: така людина може бути занадто захопленою своїми власними думками і не проявляти інтересу до думок та почуттів інших людей.

2. Негативне сприйняття критики: людина на цьому рівні може відчувати образу, коли отримує конструктивну критику або фідбек, і не бути в змозі прийняти його для вдосконалення своїх навичок.

3. Виявлення агресивності або конфліктності: така людина може легко втратити терпіння та виявляти агресивність або конфліктність у взаємодії з іншими людьми, що може призводити до негативних наслідків.

4. Нездатність до співпраці: людина на цьому рівні може бути занадто самовпевненою та не бажати співпрацювати з іншими людьми, що ускладнює досягнення спільних цілей.

5. Відсутність емпатії: така людина може не розуміти почуття та потреби інших людей і не проявляти співчуття або підтримку.

6. Недостатня вміння вирішувати конфлікти: людина на цьому рівні може мати проблеми з вирішенням конфліктних ситуацій та не мати навичок пошуку компромісних рішень.

Цей рівень компетентності соціальної взаємодії може призводити до негативних наслідків, таких як погіршення взаємин з іншими людьми, конфлікти та незадоволення.

В табл. 2.6 наведені результати статистичного аналізу показників розвитку компетентності соціальної взаємодії в середньому по групі дітей.

Таблиця 2.6

Результати статистичного аналізу показників розвитку компетентності соціальної взаємодії

Тип соціальної взаємодії	N	Мін	Мах	Середнє	Стд. відхилення
Контрпродуктивний	40	8,00	54,00	19,2000	13,03683
Нормативний	40	26,00	52,00	43,0000	5,87040
Творчо-особистісний	40	10,00	56,00	37,8000	11,57849
Рівень компетентності соціальної взаємодії	40	23,00	46,00	40,4000	6,51842

Загальний рівень компетентності соціальної взаємодії в групі складає $(40,4 \pm 6,51)$ – рівень нижче за середній та показує недостатній розвиток компетентності соціальної взаємодії дітей в умовах війни.

Результати проведеного статистичного аналізу показали, що найбільш вираженим типом соціальної взаємодії в групі дітей середнього шкільного віку є нормативний (стереотипний) рівень соціальної компетентності $(43,00 \pm 5,87040)$.

Стереотипний рівень компетентності соціальної взаємодії охарактеризовується використанням більшістю дітей в групі загальноприйнятих норм, правил і стандартів у взаємодії з іншими людьми. Діти з таким рівнем компетентності можуть дотримуватися соціальних конвенцій, виявляти повагу до інших, дотримуватися правил етикету і культурних норм.

Особистісно-творчий рівень компетентності соціальної взаємодії також знаходиться на достатньо високому рівні $(37,80 \pm 11,57849)$, що означає здатність дітей до самостійного та креативного мислення при взаємодії з іншими людьми.

Люди з таким рівнем компетентності можуть виявляти гнучкість у взаємодії, шукати нетрадиційні рішення, бути інноваційними та творчими у спілкуванні з іншими.

Обидва рівні компетентності соціальної взаємодії є важливими і мають свої переваги. Стереотипний рівень допомагає забезпечити стабільну і надійну комунікацію, тоді як особистісно-творчий рівень сприяє новаторству та розвитку взаємодії з іншими людьми.

Далі, для підтвердження раніше висунутої гіпотези про те, що успішна соціалізація дітей в умовах війни залежить від розвитку: соціальної адаптованості, компетентності соціальної взаємодії, соціальної активності, рівня формування моральних якостей нами було проведено кореляційний аналіз (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Кореляційний аналіз (кореляція Пірсона)

Чинник	Соціальна адаптованість	Компетентність соціальної взаємодії	Соціальна активність	Мораль	Соціалізованість
СА	1				
КСВ	0,995695	1			
САкт	0,905682	0,909439	1		
М	0,794773	0,79191	0,705505	1	
С	0,982848	0,983118	0,936412	0,86629	1

При знач. 2-сторін на рівні 0,001

В результаті проведеного аналізу нами встановлено тісний прямий зв'язок між показниками. Цей тісний прямий зв'язок між показниками свідчить про те, що успішна соціалізація дітей в умовах війни залежить від розвитку: соціальної адаптованості (0,9828**), компетентності соціальної взаємодії (0,9831**), соціальної активності (0,9364**), рівня формування моральних якостей (0,8662**).

Умови війни можуть значно ускладнити процес соціалізації дітей, оскільки вони змушені зустрічатися зі стресовими ситуаціями та небезпекою. У таких умовах успішна соціалізація дітей стає особливо важливою, оскільки вона допомагає дітям адаптуватися до нових умов життя та забезпечити їхню подальшу інтеграцію в соціальне середовище. Одним із ключових аспектів успішної соціалізації дітей в умовах війни є розвиток соціальної адаптованості. Це означає, що дитина повинна навчитися пристосовуватися до змінюючихся умов життя та реагувати на стресові ситуації. Це може бути досягнуто через розвиток певних навичок, таких як управління емоціями, планування та прийняття рішень.

Крім того, успішна соціалізація дітей в умовах війни також залежить від розвитку компетентності соціальної взаємодії. Дитина повинна навчитися ефективно спілкуватися з іншими людьми, розуміти їхні потреби та почуття, та вміти вирішувати конфлікти. Це може бути досягнуто через навчання комунікаційних навичок та розвиток емпатії.

Соціальна активність також важлива для успішної соціалізації дітей в умовах війни. Дитина повинна бути активною учасницею соціального життя та брати участь у різних заходах та проектах. Це допоможе їй розвивати свої соціальні навички та забезпечити її інтеграцію в соціальне середовище.

Нарешті, успішна соціалізація дітей в умовах війни залежить від рівня формування моральних якостей. Дитина повинна мати розвинуту свідомість та етичні принципи, які допоможуть їй приймати правильні рішення та діяти відповідально. Це може бути досягнуто через навчання моральних цінностей та розвиток самосвідомості.

Отже, успішна соціалізація дітей в умовах війни залежить від розвитку соціальної адаптованості, компетентності соціальної взаємодії, соціальної активності та рівня формування моральних якостей. Це допоможе дітям адаптуватися до нових умов життя та забезпечити їхню подальшу інтеграцію в соціальне середовище.

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ТА ЗАХОДІВ З ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СОЦІАЛІЗОВАНОСТІ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1 Програма покращення соціалізації дітей в умовах війни

Умови війни можуть значно ускладнити процес соціалізації дітей, тому необхідно розробити програму, яка допоможе їм адаптуватися до нових умов життя та забезпечити їхню подальшу інтеграцію в соціальне середовище.

Модель соціалізації дітей в умовах війни має на меті допомогти дітям зрозуміти та впоратися з емоційними та соціальними труднощами, які виникають у них у зв'язку з війною. (рис.3.1).

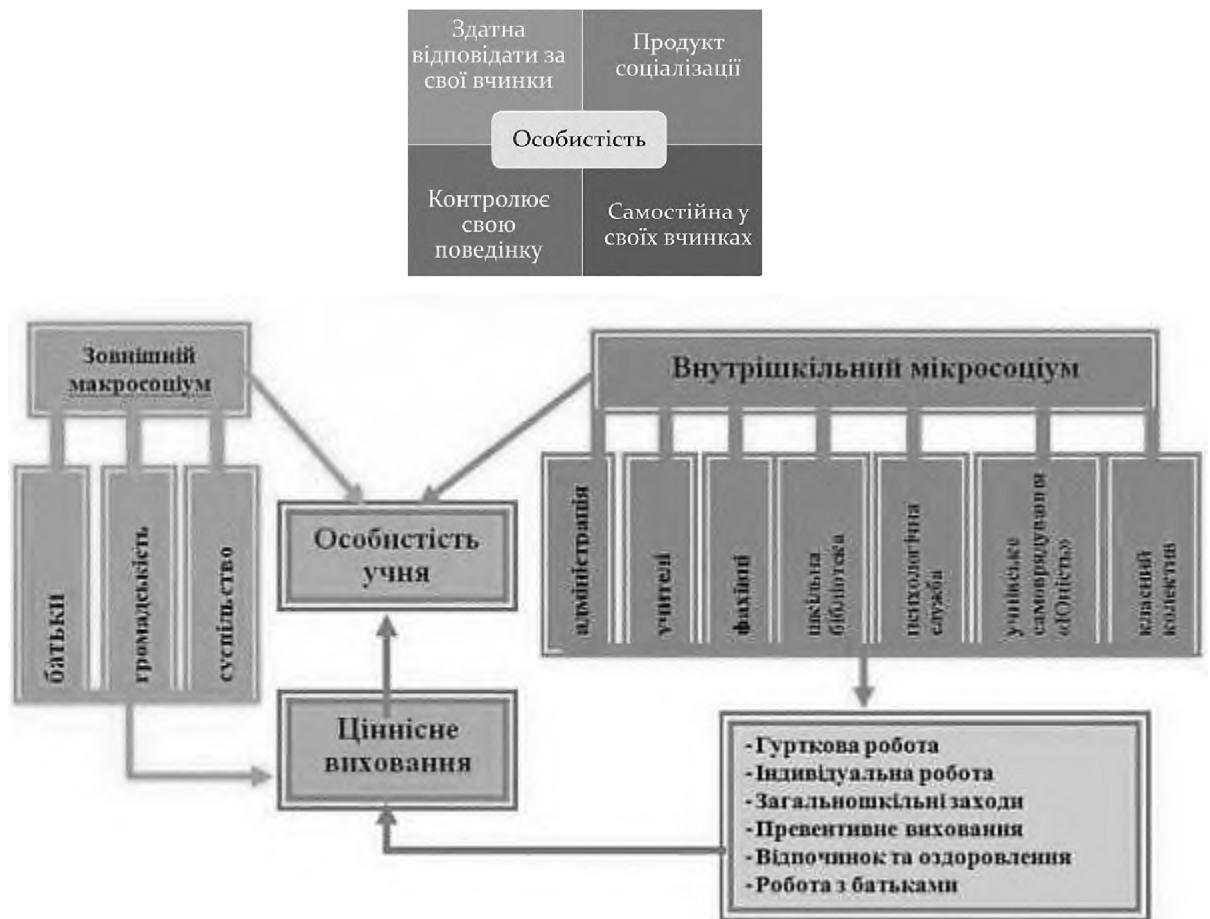

Рисунок 3.1 Модель соціалізації дітей в умовах війни

Для покращення соціалізації дітей в умовах війни нами була розроблена модель процесу соціалізації дітей, психокорекційна програма, складено план та розроблено цикл психокорекційних занять з покращення соціалізації дітей середнього шкільного віку.

Пріоритетні напрями роботи включають розвиток наступних особистісних якостей дітей:

- ціннісне ставлення до себе;
- ціннісне ставлення до сім'ї, родини, людей;
- ціннісне ставлення до праці;
- ціннісне ставлення до природи;
- ціннісне ставлення до культури і мистецтва;
- ціннісне ставлення до особистості, до суспільства і держави.

Програма має на меті навчити дітей розпізнавати свої емоції та виражати їх, розвивати їх соціальні навички, навчати їх вирішувати конфлікти та сприймати інших людей

Кількість занять: 10 занять по 2 години (2 рази в тиждень), всього 20 годин

Цільова аудиторія: Діти середнього шкільного віку (віком від 10 до 14 років), які переживають війну або живуть в зоні конфлікту.

Мета: Допомогти дітям адаптуватися до нових умов життя та забезпечити їхню подальшу інтеграцію в соціальне середовище.

Завдання:

1. Створити умови для продуктивної співпраці учасників програми, спрямованих на формування творчого працездатного колективу.
2. Розвивати соціальну адаптованість дітей.
3. Розвивати компетентність соціальної взаємодії.
4. Сприяти соціальній активності дітей.
5. Формувати моральні якості у дітей.

Форма роботи: групова, індивідуальна по запити.

Методи та техніки психокорекції:

Методи психокорекції соціалізації включають різноманітні техніки та підходи, що спрямовані на покращення соціальної адаптації дитини. Деякі з них описані нижче:

1. Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) - цей підхід базується на тому, що наші думки, переконання та поведінка взаємодіють між собою та впливають на наше психічне становище. КПТ включає в себе розуміння та переосмислення негативних думок та переконань, що заважають соціалізації, а також зміну поведінки.

2. Групова терапія - цей метод передбачає роботу з дитячою групою, яка дозволяє дітям навчатися взаємодії та спілкування з іншими, розвивати соціальні навички та вирішувати конфлікти.

3. Терапія мистецтвом - цей метод передбачає використання мистецтва (малювання, скульптура, музика тощо) для покращення емоційного стану дитини та розвитку соціальних навичок.

4. Терапія гри - цей метод передбачає використання різноманітних ігор та завдань для розвитку соціальних навичок та сприяння соціалізації.

5. Консультування - цей метод передбачає індивідуальну роботу з дитиною з метою розвитку соціальних навичок та покращення соціалізації.

Заняття з психологом - індивідуальні консультації з психологом для дітей, які потребують додаткової підтримки та допомоги.

Матеріальне забезпечення програми:

1. Комп'ютери та проектор.
2. Мультимедійні матеріали.
3. Роздатковий матеріал.
4. Ігровий інвентар.

Заходи:

1. Заняття з розвитку соціальної адаптованості, включаючи вправи з управління емоціями, планування та прийняття рішень.

2. Заняття з розвитку компетентності соціальної взаємодії, включаючи навчання комунікаційних навичок та розвиток емпатії.

3. Заняття зі сприяння соціальній активності дітей, включаючи організацію спільних заходів та проєктів.

4. Заняття з формування моральних якостей у дітей, включаючи навчання моральних цінностей та розвиток самосвідомості.

5. Дискусії та обговорення ситуацій, які можуть виникати в умовах війни.

Розробка психокорекційного заняття та його структура (табл.3.1, рис.3.2):

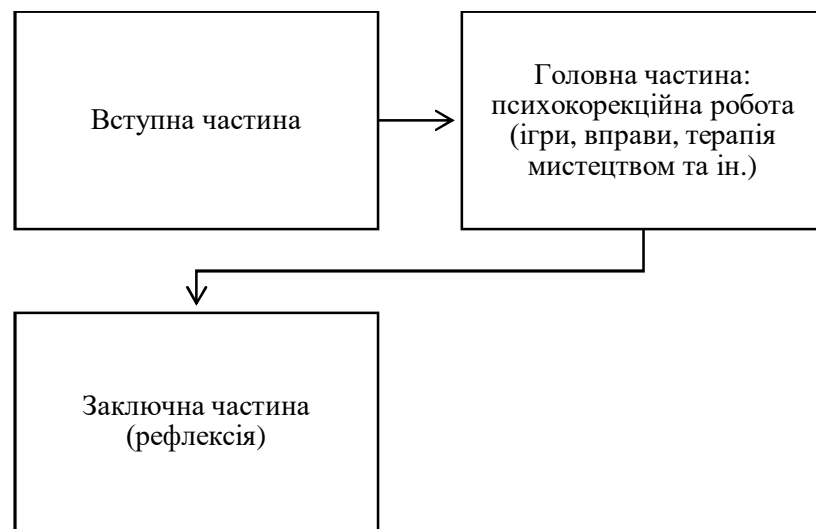

Рисунок 3.2 Структура психокорекційного заняття

Соціалізація особистості дитини є процесом формування особистості в певних соціальних умовах, засвоєння дитиною соціального досвіду, в ході якого вона перетворює соціальний досвід у власні цінності і орієнтації.

Мета психокорекційних занять із соціалізації дітей середнього шкільного віку полягає в поліпшенні їхнього соціального функціонування та адаптації до оточуючого соціального середовища. Ці заняття спрямовані на розвиток навичок спілкування, емоційного контролю, проблемного мислення, самоконтролю та інших важливих соціальних навичок. Участь у заняттях сприяє формуванню позитивної соціальної адаптації дитини, її успішному включенню у шкільне середовище та розвитку здорових взаємин з оточуючими.

Таблиця 3.1

Розробка психокорекційного заняття на тему «Розвиток емоцій»

(час заняття: 2 години)

Етап	Зміст роботи
1. Вступна частина (15 хв)	привітання, установка на роботу, оголошення теми заняття.
2. Робота з емоціями (30 хв)	діти мають намалювати свої емоції та розповісти про них. Також можна провести вправу "Ящик емоцій", де діти піднімають картки з різними емоціями та розповідають про них.
3. Робота з соціальними ситуаціями (45 хв)	діти мають створити колаж з картинок, які відображають різні соціальні ситуації. Потім вони обговорюють їх та шукають способи їх вирішення.
4. Рольова гра (30 хв)	діти мають зіграти роль у соціальній ситуації, яка часто виникає в їх житті, та знайти рішення для її вирішення.
5. Танцювальна терапія (30 хв)	діти мають танцювати під різні музичні композиції, які відображають різні емоції та соціальні ситуації.
6. Заключна частина (10 хв)	підсумок заняття, обговорення результатів роботи.

Цикл занять до програми покращення соціалізованості дітей в умовах війни:

Вступне заняття. Ознайомлення з темою програми, установка на роботу, психодіагностика соціалізації дітей за обраними методиками.

1. Заняття №1: Розвиток емоційного інтелекту

- Ознайомлення з поняттям емоційного інтелекту та його значенням у соціальній адаптації.

- Вправи на розвиток емоційної свідомості та регулювання емоцій.

- Терапія мистецтвом.

- Рольові ігри на тему «Як правильно висловлювати свої емоції».

2. Заняття №2: Навички комунікації

- Ознайомлення з поняттям комунікації та її значенням у соціальній адаптації.

- Вправи на розвиток навичок активного слухання та висловлювання своїх думок.

- Терапія мистецтвом.

- Рольові ігри на тему «Як правильно спілкуватися з іншими».

3. Заняття №3: Самопізнання

- Ознайомлення з поняттям самосвідомості та її значенням у соціальній адаптації.

- Вправи на розвиток навичок самопізнання та визначення своїх потреб та бажань.

- Терапія мистецтвом.

- Рольові ігри на тему «Як вибрати свій шлях у житті».

4. Заняття №4: Розвиток емпатії

- Ознайомлення з поняттям емпатії та її значенням у соціальній взаємодії.

- Вправи на розвиток навичок співчуття та розуміння почуттів інших людей.

- Терапія мистецтвом.

- Рольові ігри на тему «Як бути уважним до почуттів інших людей».

5. Заняття №5: Планування та прийняття рішень

- Ознайомлення з поняттям планування та прийняття рішень та їх значенням у соціальній адаптації.

- Вправи на розвиток навичок планування та прийняття рішень.

- Терапія мистецтвом.

- Рольові ігри на тему «Як правильно приймати рішення».

6. Заняття №6: Розвиток толерантності

- Ознайомлення з поняттям толерантності та її значенням у соціальній взаємодії.

- Вправи на розвиток навичок поваги до різних думок та культур.

- Терапія мистецтвом.

- Рольові ігри на тему «Як бути толерантним до інших людей».

7. Заняття №7: Самореалізація

- Ознайомлення з поняттям самореалізації та її значенням у соціальній адаптації.

- Вправи на розвиток навичок саморозвитку та досягнення своїх цілей.

- Терапія мистецтвом.

- Рольові ігри на тему «Як знайти своє покликання в житті».

8. Заняття №8: Розвиток креативності

- Ознайомлення з поняттям креативності та її значенням у соціальній адаптації.

- Терапія мистецтвом.

- Вправи на розвиток навичок творчого мислення та виразності.

- Рольові ігри на тему «Як розвивати свою креативність».

9. Заняття №9: Самовираження

- Ознайомлення з поняттям самовираження та її значенням у соціальній взаємодії.

- Вправи на розвиток навичок виразності та впевненості в собі.

- Терапія мистецтвом.

- Рольові ігри на тему «Як виражати свої думки та почуття».

10. Заняття №10: Заключне заняття

- Контрольна діагностика.

- Підведення підсумків циклу занять.

- Обговорення результатів роботи та досягнень кожної дитини.

- Організація спільного заходу для закріплення набутих навичок.

Ігри та вправи до кожного заняття:

1. Вправа «Емоційна карта» - діти малюють свою емоційну карту, де зображують свої почуття та емоції.

2. Рольова гра «Подорож до країни емоцій» - діти виконують різні завдання, пов'язані з емоціями та почуттями.

3. Вправа «Слухання без переривань» - діти практикують навички активного слухання та взаємодії.

4. Рольова гра «Комунікаційний майданчик» - діти виконують різні завдання, пов'язані з комунікацією та взаємодією.

5. Вправа «Мій план дій» - діти складають свій план дій у певній ситуації та обговорюють його з іншими учасниками.

6. Рольова гра «Толерантна команда» - діти виконують завдання, що допомагають розвивати навички толерантності та поваги до інших.

7. Вправа «Моя мета» - діти записують свої цілі та мрії та обговорюють їх з іншими учасниками.

8. Рольова гра «Творча майстерня» - діти виконують завдання, що допомагають розвивати навички креативності та виразності.

9. Вправа «Інтерв'ю з собою» - діти відповідають на запитання, що допомагають розвивати навички самовираження та впевненості в собі.

10. Рольова гра «Спільний проект» - діти працюють у команді над спільним проектом, що допомагає закріпити набуті навички та покращити соціальну взаємодію.

Розробка циклу завдань із терапії мистецтвом до занять:

1. Малювання емоцій - дитина має намалювати свої емоції на аркуші паперу, використовуючи різні кольори та форми.

2. Створення колажу - дитина має зібрати картинки з журналів та газет, які відображають різні соціальні ситуації, та скласти їх у вигляді колажу.

3. Моделювання з глини - дитина має створити фігурки, які відображають різні соціальні ситуації, та розповісти про них.

4. Створення музичного кліпу - дитина має вибрати пісню, яка відображає тему соціалізації, та створити відео на її основі.

5. Рольова гра - дитина має зіграти роль у соціальній ситуації, яка часто виникає в її житті, та знайти рішення для її вирішення.

6. Створення коміксу - дитина має створити комікс, який відображає різні соціальні ситуації та способи їх вирішення.

7. Танцювальна терапія - дитина має танцювати під різні музичні композиції, які відображають різні емоції та соціальні ситуації.

8. Створення власної книги - дитина має написати книгу про свої думки та переживання щодо соціалізації, використовуючи різні мистецькі техніки.

9. Розмальовка мандал - дитина має розмалювати мандалу, яка відображає різні соціальні ситуації та емоції.

10. Створення власного плаката - дитина має створити плакат, який відображає важливі аспекти соціалізації, використовуючи різні мистецькі техніки.

Прогнозовані результати програми:

1. Покращення соціальної адаптованості дітей.
2. Розвиток компетентності соціальної взаємодії.
3. Збільшення соціальної активності дітей.
4. Формування моральних якостей у дітей.

Оцінка програми:

1. Контрольна діагностика
2. Спостереження за поведінкою дітей після закінчення програми.
3. Аналіз результатів роботи групи та індивідуальних досягнень кожної дитини.

3.2. Оцінка ефективності запропонованих заходів

Після реалізації корекційної програми для підтвердження її ефективності нами було проведено контрольну діагностику відповідно до обраних для дослідження методик.

В таблиці 3.2 наведені результати порівняльного аналізу змін показників соціалізованості дітей в середньому по групі.

Таблиця 3.2

Аналіз змін показників соціалізованості дітей середнього шкільного віку в умовах війни (контрольний етап)

Показник	N	Констатууючий етап		Контрольний етап	
		Середнє	Стд. відхилення	Середнє	Стд. відхилення
соціальна адаптованість	40	2,0550	,55514	3,9602	,22514
автономність	40	2,0400	,53866	2,8650	,38862
соціальна активність	40	1,9600	,52467	3,2455	,44462
моральність	40	2,3125	,47727	3,0412	,36712
Рівень соціалізованості	40	2,0919	,49499	3,2779	,28452

Результати діагностики показали, що в групі дітей відбулося покращення за всіма показниками, в середньому по групі загальний рівень соціалізованості значно зріс: $(2,0919 \pm ,49499) \rightarrow (3,2779 \pm ,28452)$ (рис.3.3).

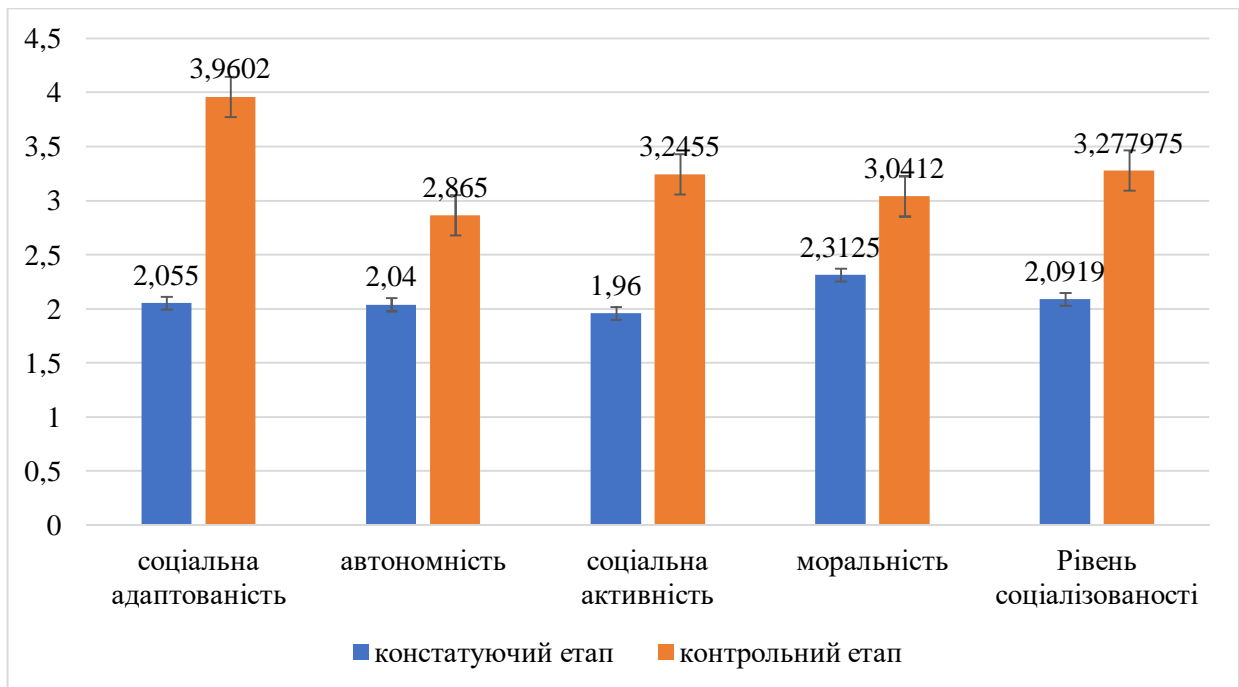

Рисунок 3.3 Зміна показників соціалізованості дітей середнього шкільного віку після заходів психокорекції

Після реалізації психокорекційної програми можна спостерігати покращення соціалізації дітей середнього шкільного віку. Нижче наведено чинники, які сприяють цьому покращенню та розписано, як саме

поліпшилися показники соціальної адаптованості, автономності, соціальної активності та моральності.

Розвиток навичок спілкування: Після реалізації психокорекційної програми діти набувають навичок ефективного спілкування. Вони стають більш впевненими у себе, навчаються висловлювати свої думки та почуття, а також слухати і розуміти інших людей. Це призводить до поліпшення їхньої соціальної адаптованості та здатності встановлювати контакт з однолітками та дорослими.

Розвиток емоційного контролю: Психокорекційні заняття допомагають дітям розпізнавати та керувати своїми емоціями. Вони навчаються виробляти стратегії зняття стресу та конфліктних ситуацій. Це призводить до поліпшення їхньої автономності та здатності контролювати свої дії та поведінку.

Розвиток проблемного мислення: Психокорекційні заняття сприяють розвитку у дітей навичок аналізу складних ситуацій та пошуку альтернативних рішень. Вони навчаються розв'язувати проблеми та приймати важливі рішення. Це призводить до поліпшення їхньої соціальної активності та здатності до спільної діяльності.

Розвиток самоконтролю: Психокорекційні заняття допомагають дітям навчитися контролювати свої дії та поведінку. Вони виконують правила та норми соціальної взаємодії, що сприяє поліпшенню їхньої соціальної адаптованості та моральності.

Розвиток навичок спільної діяльності: Психокорекційні заняття навчають дітей працювати в групах, взаємодіяти з однолітками та досягати спільних цілей. Це покращує їхню соціальну активність та сприяє формуванню позитивних моральних цінностей.

Таким чином, психокорекційна програма сприяє покращенню соціалізації дітей середнього шкільного віку. Показники соціальної адаптованості, автономності, соціальної активності та моральності

поліпшуються завдяки розвитку навичок спілкування, емоційного контролю, проблемного мислення, самоконтролю та навичок спільної діяльності.

Отже в результаті проведеної контрольної діагностики нами було виявлено позитивні зміни рівня соціалізованості дітей середнього шкільного віку в умовах війни, що свідчить про ефективність реалізованих заходів.

Наступним етапом діагностики стало визначення змін в типах соціального спрямування школярів (табл. 3.3, рис.3.4).

Таблиця 3.3

Результати статистичного аналізу соціального спрямування школярів
(контрольний етап)

Етап	N	Мін	Мах	Середнє	Стд. відхилення
констатуючий	40	42	84	62,85	7,8757
контрольний	40	48	90	67,38	4,1246

Результати дослідження свідчать про позитивні зміни в соціальному спрямуванні дітей та розвитку в них навичок комунікативної соціальної спрямованості $(62,85 \pm 7,875799) \rightarrow (67,38 \pm 4,1246)$ (рис. 3.4).

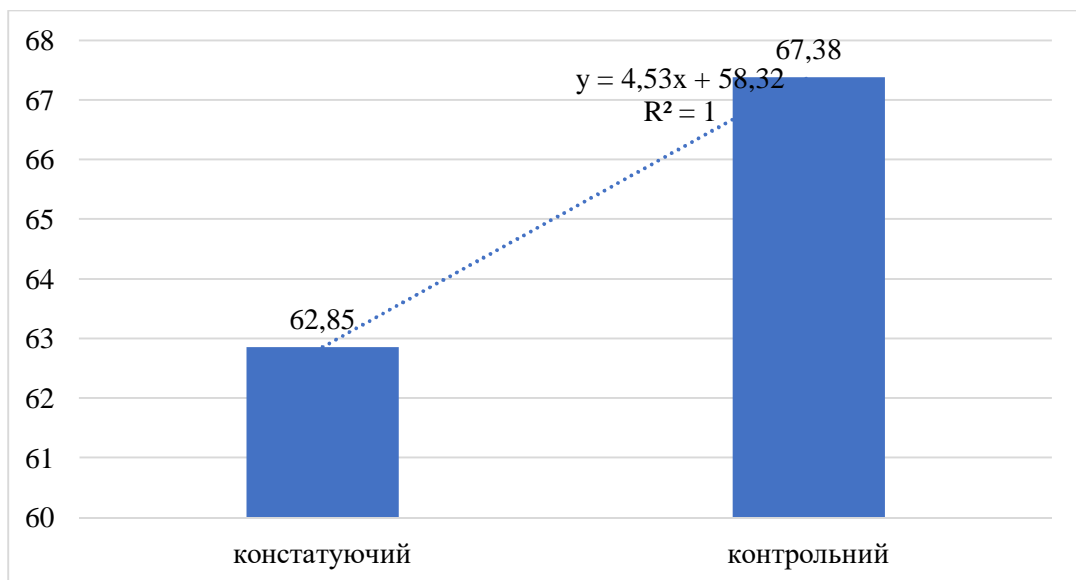

Рисунок 3.4 Зміни показнику соціальної спрямованості дітей

В процесі реалізації психокорекційної програми діти набули навичок ефективного спілкування. Вони стали більш впевненими у себе, навчилися висловлювати свої думки та почуття, а також слухати і розуміти інших

людей. Це призводить до поліпшення їхньої соціальної адаптованості та здатності встановлювати контакт з однолітками та дорослими.

Крім того, діти, які пройшли психокорекційну програму, отримали навички розпізнавати та керувати своїми емоціями. Вони навчилися виробляти стратегії зняття стресу та вирішувати конфліктні ситуації. Це призводить до поліпшення їхньої автономності та здатності контролювати свої дії та поведінку.

Психокорекційні заняття також сприяють розвитку у дітей навичок аналізу складних ситуацій та пошуку альтернативних рішень. Діти навчаються розв'язувати проблеми та приймати важливі рішення. Це призводить до поліпшення їхньої соціальної активності та здатності до спільної діяльності.

Психокорекційні заняття допомагають дітям навчитися контролювати свої дії та поведінку. Вони виконують правила та норми соціальної взаємодії, що сприяє поліпшенню їхньої соціальної адаптованості та моральності.

Навички спільної діяльності також розвиваються під час психокорекційних занять. Діти вчаться працювати в групах, взаємодіяти з однолітками та досягати спільних цілей. Це покращує їхню соціальну активність та сприяє формуванню позитивних моральних цінностей.

Отже, після реалізації програми психокорекції діти розвинули навички комунікативної соціальної спрямованості, стали більш впевненими у себе, навчилися більш ефективно спілкуватися, контролювати свої емоції та дії, а також працювати в групах та досягати спільних цілей. Це позитивно впливає на їхню соціальну адаптованість, автономність, соціальну активність та моральність.

На наступному етапі дослідження нами було оцінене рівень змін в компетентності соціальної взаємодії дітей середнього шкільного віку в умовах війни (табл. 3.4).

Внаслідок реалізації програми діти стали менше використовувати контрпродуктивний стиль спілкування, значно зросли показники вибору

творчо-особистісного стилю та нормативного стилю спілкування. Загальний рівень компетентності соціальної взаємодії в групі зріс та складає $(40,4 \pm 6,51) \rightarrow (43,52 \pm 3,36)$, що показує позитивний розвиток компетентності соціальної взаємодії.

Таблиця 3.4

Зміни показників розвитку компетентності соціальної взаємодії
(контрольний етап)

Тип соціальної взаємодії	N	Констатуючий етап		Контрольний етап	
		Середнє	Стд. відхилення	Середнє	Стд. відхилення
Контрпродуктивний	40	19,2000	13,03683	12,960	4,26514
Нормативний	40	43,0000	5,87040	46,836	3,32865
Творчо-особистісний	40	37,8000	11,57849	40,204	3,44468
Загальний рівень компетентності соціальної взаємодії	40	40,4000	6,51842	43,520	3,36914

В результаті проходження програми психокорекції в більшості дітей змінився та покращився стиль соціальної взаємодії (рис.3.5).

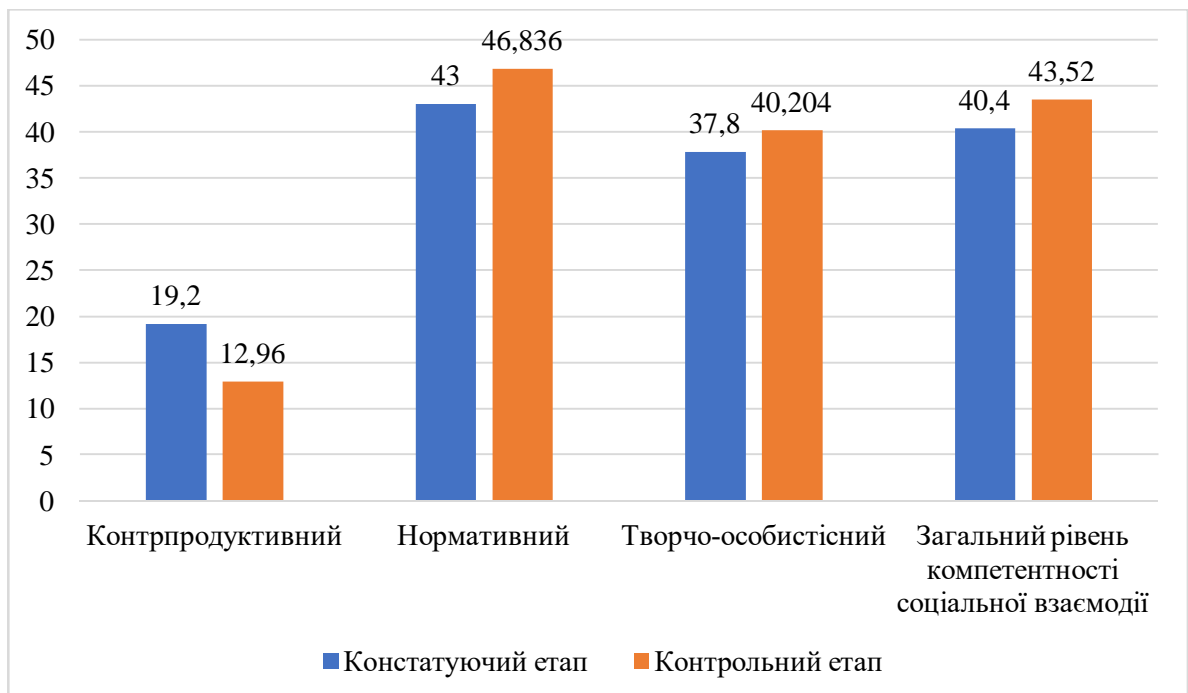

Рисунок 3.5 Зміна типу соціальної взаємодії

Результати проведеного статистичного аналізу показали, що найбільш вираженим типом соціальної взаємодії в групі дітей середнього шкільного

віку є нормативний (стереотипний) рівень соціальної компетентності ($46,83 \pm 3,32$).

Для підтвердження раніше висунутої нами гіпотези про те, що участь у програмі психокорекції соціалізації дітей середнього шкільного віку, є предиктором успішної соціально-психологічної адаптації в умовах війни та сприяє соціалізації дітей в умовах війни за допомогою розрахунку показника W-критерію Уїлкоксона при рівні значущості ($p < 0,05$), розрахуємо статистично значущі відмінності показників соціалізації в групі на контрольному етапі дослідження (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Результати розрахунку W-критерію Уїлкоксона. Порівняння параметрів соціалізації на констатуючому та контрольному етапах дослідження

Фактор	Середній ранг		W-кр.	p
	До корекції	Після корекції		
соціалізованість	2,09	3,27	317,5	0,000

В результаті математичної обробки результатів тестування до та після реалізації програми соціалізації дітей в умовах війни спостерігаються статистично значущі зміни показника соціалізованості ($W\text{-кр} = 317,5$; $p = 0,000$). Необхідно відзначити, що статистика W-критерію Уїлкоксона за всіма досліджуваними факторами свідчить про те, що участь у програмі корекції позитивно вплинула на соціалізацію дітей в умовах війни. Таким чином, гіпотеза про ефективність психокорекційних заходів, доведена.

Наступним етапом, за допомогою статистичного аналізу ми виявили зміни показника соціальної адаптованості дітей після реалізації програми (табл.3.6).

T-критерій є статистичним методом порівняння середніх значень двох груп даних. Констатувальний етап дослідження використовується для

визначення початкового стану групи, тоді як контрольний етап - для визначення результатів після застосування якоїсь інтервенції або впливу.

Таблиця 3.6

Зміни показника соціальної адаптованості дітей

Одно вибіровий критерій						
етап	Значення критерію = 0					
	T	ст.зв.	знач. (двост)	Сер.	95% дов. інтервал	
					Нижня	Верхня
констатуючий	26,728	40	,000	2,05	1,9336	2,2502
контрольний	39,644	40	,000	3,96	2,1599	2,4651

Зміна показників T-критерію між констатувальним та контрольним свідчить про наявність змін у розвитку соціальної адаптації в групі. Значення T-критерію змінюється значно: з 26,72 (на констатуючому етапі) до 39,64 (на контрольному етапі), це може вказувати на статистично значущу різницю у формуванні показника соціальної адаптованості в групі дітей між етапами дослідження.

Бутстреп одновибірочного критерію (bootstrap) є методом оцінки розподілу статистики шляхом багаторазового вибору випадкових підвбірок з основної вибірки. Цей метод дозволяє отримати довірчий інтервал для статистики і оцінити його значущість (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Розрахунок бутстрепа

Етап		Стат.	Бутстреп ^a			
			Зміщення	Сер.кв. помилка	95% дов. інтервал	
					Нижня	Верхня
констатуючий	N	40				
	Сер.	2,0919	,0006	,0796	1,9369	2,2506
	Стд. відх	,49499	-,00855	,04343	,40023	,57118
	Бутстреп	2,09				
	Сер.кв. помилка	,07826				
контрольний	N	40				

	Сер.	3,9648	,0003	,0757	2,1575	4,4674
	Стд. відх	,47727	,00612	,04991	,36333	,56053
	Бутстреп	3,31				
	Сер.кв. помилка	,07546				

Результати розрахунку вказують на наявність значущої різниці показника соціальної адаптованості дітей на констатуєчому та контрольному етапі дослідження.

Показники бутстрепу свідчать про рівень соціальної адаптації дітей. Вищі значення бутстрепу на контрольному етапі (3,31) вказують на кращий рівень розвитку соціальної адаптації, а нижчі значення на констатуєчому (2,09) - на менший рівень розвитку соціальної адаптованості дітей на початку дослідження.

Використання бутстрепу одновибіркового критерію дозволяє отримати більш точні результати і зменшити вплив випадкових факторів на оцінку статистики. Він є корисним інструментом для оцінки статистичної значущості та надійності результатів дослідження.

Отже, в результаті реалізації програми в групі дітей було досягнуто позитивних змін в соціалізації та соціальної адаптації. Зміна показників Т-критерію між констатуєчим та контрольним етапами може свідчити про наявність змін. Значення Т-критерію змінюється значно: з 26,72 (на констатуєчому етапі) до 39,64 (на контрольному етапі), це може вказувати на статистично значущу різницю у формуванні показника соціальної адаптованості в групі дітей між етапами дослідження.

Реалізація програми психокорекції в групі дітей мала позитивний вплив на їх соціалізацію та соціальну адаптацію. Ось деякі зміни, які спостерігаються в групі:

1. Покращення комунікативних навичок: Програма психокорекції включала тренування з розвитку комунікаційних навичок, таких як вміння слухати, спілкуватися, висловлювати свої думки та емоції, що допомогло

дітям стати більш впевненими в себе та здатними до ефективного спілкування з іншими.

2. Збільшення самооцінки та самовпевненості: Програма психокорекції сприяла покращенню самооцінки та самовпевненості дітей. Вона включала тренування з розвитку позитивного сприйняття себе, прийняття своїх недоліків та розвитку своїх сильних сторін. Це допомогло дітям відчувати себе більш комфортно у соціальних ситуаціях та збільшить їхню впевненість у власних можливостях.

3. Розвиток навичок співпраці та конфліктології: Програма психокорекції включала тренування з розвитку навичок співпраці та вирішення конфліктів. Це допомогло дітям навчитися більш ефективно співпрацювати з іншими, розуміти і приймати різні точки зору та знаходити компроміси. Такі навички є важливими для успішної соціалізації та адаптації в групових ситуаціях.

4. Зменшення агресивності та конфліктності: Програма психокорекції допомогла дітям зменшити рівень агресивності та конфліктності. Вона включала тренування з розвитку навичок емоційного контролю, управління стресом та вираження емоцій, що дозволило дітям навчитися краще розуміти та контролювати свої емоції, що сприятиме мирному спілкуванню та взаємодії з іншими.

5. Покращення соціальних навичок: Програма психокорекції включала тренування з розвитку соціальних навичок, таких як емпатія, толерантність, повага до інших та розуміння соціальних норм, що допомогло дітям стати більш адаптованими до соціального середовища та успішніше взаємодіяти з іншими людьми.

Усі ці позитивні зміни сприятимуть кращій соціалізації та соціальній адаптації дітей, допоможуть їм бути успішними та задоволеними у різних соціальних ситуаціях навіть в умовах війни.

ВИСНОВКИ

Соціалізація особистості є одним з найважливіших психологічних явищ, яке впливає на формування і розвиток особистості людини. Вона передбачає процес адаптації до соціального середовища та засвоєння соціальних норм, цінностей, навичок і ролей, які домінують у даному суспільстві. Соціалізація починається з самого народження і триває протягом усього життя людини.

Психологічні особливості соціалізації особистості включають: формування самоідентифікації та відчуття належності до певної соціальної групи; розвиток емоційних навичок та соціальної компетентності; взаємодію з різними соціальними агентами, такими як родина, школа, ровесники; формування соціальних ролей та виконання соціальних очікувань; набуття норм та цінностей суспільства; розвиток соціальної свідомості та критичного мислення; формування моральних установок та етичних принципів; адаптацію до соціального середовища та розвиток соціальної компетентності.

Вікова психологія розглядає соціалізацію як процес іманентних перетворень особистості в онтогенезі, як суб'єктування соціального досвіду, норм, цінностей культури.

Формами реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація та інтеріоризація. Соціальна адаптація є видом взаємодії особистості із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін. Цей процес вказує на пристосування індивіда до

рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства. Інтеріоризація – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я». Двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків і активне їх відтворення.

Отже, соціалізація особистості є складним психологічним явищем, яке передбачає адаптацію до соціального середовища та засвоєння соціальних норм і цінностей. Вона впливає на формування і розвиток особистості протягом усього життя людини.

Соціалізація особистості українських дітей і молоді сьогодні відбувається в сурових умовах війни. Діти особливо гостро і важко переживають війну, тому важливо дати їм підтримку та опору. У дітей формується фрагментований у часі світогляд: щасливе безтурботне «вчора» до війни – трагічне загрозливе «сьогодні» в умовах війни – невизначене тривожне «завтра» після війни. Руйнується раніше сформована система міжособистісних стосунків.

Одним з ключових аспектів соціалізації дитини під час воєнного конфлікту є психологічна підтримка. Діти повинні мати можливість отримувати психологічну допомогу та підтримку від дорослих, які можуть допомогти їм зрозуміти та пережити свої емоції та почуття. Також важливо забезпечити дітям безпеку та стабільність, щоб вони могли навчитися розвиватися та набувати соціальних навичок.

Результати діагностики показали наступне: високий рівень соціалізованості має лише 1 дитина в групі (2,5%). Середній рівень соціалізованості мають 20 осіб (50%) в групі. Низький рівень соціалізованості виявлено у 19 дітей в групі (47,5%). Показник «соціальна адаптованість» знаходиться на нижчій границі середнього рівня та складає: $2,0550 \pm 0,55514$, що вказує на невисоку здатність дітей пристосовуватися до

соціального середовища та успішно функціонувати в ньому. Показник «соціальна активність» знаходиться в групі на низькому рівні та складає: $1,96 \pm 0,52467$. Це вказує на недостатню взаємодію дітей з оточуючими, відсутність навичок спілкування та взаємодії з іншими.

В результаті проведеної діагностики нами було виявлено невисокий рівень соціалізованості дітей середнього шкільного віку в умовах війни, що свідчить про труднощі усвідомлення та виконання моральних норм, можливу неадекватну поведінку та низьку здатність до адаптації до соціального середовища.

В результаті проведеного аналізу нами було виявлено тісний прямий кореляційний зв'язок між показниками соціалізація та соціальна спрямованість ($,675^{**}$). Такий зв'язок може бути пояснений тим, що соціалізація є процесом взаємодії дитини з оточуючим середовищем, і цей процес включає в себе не лише навчання соціально прийнятних норм та поведінки, але й розвиток комунікативних навичок.

Таким чином, чим більше дитина соціалізується, тим більше можливостей вона має для розвитку своєї комунікативної соціальної спрямованості, що в свою чергу допомагає їй успішно інтегруватися в соціальне середовище та взаємодіяти з іншими людьми.

Результати аналізу отриманих результатів показали середній рівень розвитку компетентності соціальної взаємодії більшості дітей в групі – 33 особи (82,5%). Низький (контрпродуктивний) рівень мають 5 осіб в групі (12,5%). Контрпродуктивний нормативний творчо-особистісний рівень компетентності соціальної взаємодії характеризується недостатньою вмінням ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми.

Загальний рівень компетентності соціальної взаємодії в групі складає ($40,4 \pm 6,51$) – рівень нижче за середній та показує недостатній розвиток компетентності соціальної взаємодії дітей в умовах війни.

В результаті проведеного аналізу нами встановлено тісний прямий зв'язок між показниками. Цей тісний прямий зв'язок між показниками

свідчить про те, що успішна соціалізація дітей в умовах війни залежить від розвитку: соціальної адаптованості (0,9828**), компетентності соціальної взаємодії (0,9831**), соціальної активності (0,9364**), рівня формування моральних якостей (0,8662**).

Умови війни можуть значно ускладнити процес соціалізації дітей, оскільки вони змушені зустрічатися зі стресовими ситуаціями та небезпекою. У таких умовах успішна соціалізація дітей стає особливо важливою, оскільки вона допомагає дітям адаптуватися до нових умов життя та забезпечити їхню подальшу інтеграцію в соціальне середовище. Тому необхідно розробити програму, яка допоможе їм адаптуватися до нових умов життя та забезпечити їхню подальшу інтеграцію в соціальне середовище.

Програма покращення соціалізованості дітей в умовах війни є важливою для допомоги дітям адаптуватися до нових умов життя та забезпечення їхньої подальшої інтеграції в соціальне середовище. Програма включає 10 занять по 2 години, розроблені для дітей віком від 10 до 14 років, які переживають війну або живуть в зоні конфлікту. Методи навчання включають групову роботу, рольові ігри, тренінги з розвитку емоційного інтелекту та комунікаційних навичок, відео та аудіо матеріали для аналізу та обговорення, інтерактивні методи навчання. Результатами програми є покращення соціальної адаптованості дітей, розвиток компетентності соціальної взаємодії, збільшення соціальної активності дітей та формування моральних якостей у дітей.

В результаті реалізації програми в групі дітей було досягнуто позитивних змін в соціалізації та соціальної адаптації. В результаті математичної обробки результатів тестування до та після реалізації програми соціалізації дітей в умовах війни спостерігаються статистично значущі зміни показника соціалізованості (W -кр = 317,5; p = 0,000). Зміна показників T -критерію між констатувальним та контрольним етапами свідчить про наявність значущих позитивних змін в групі дітей. Значення T -критерію змінюється значно: з 26,72 (на констатуючому етапі) до 39,64 (на

контрольному етапі), це може вказувати на статистично значущу різницю у формуванні показника соціальної адаптованості в групі дітей між етапами дослідження.

Необхідно відзначити, що статистика W-критерію Уїлкоксона за всіма досліджуваними факторами свідчить про те, що участь у програмі корекції позитивно вплинула на соціалізацію дітей в умовах війни. Після реалізації програми психокорекції діти розвинули навички комунікативної соціальної спрямованості, стали більш впевненими у себе, навчилися більш ефективно спілкуватися, контролювати свої емоції та дії, а також працювати в групах та досягати спільних цілей. Це позитивно впливає на їхню соціальну адаптованість, автономність, соціальну активність та моральність.

Таким чином, гіпотеза про ефективність психокорекційних заходів, доведена.

Реалізація програми психокорекції в групі дітей мала позитивний вплив на їх соціалізацію та соціальну адаптацію. Ось деякі зміни, які спостерігаються в групі:

1. Покращення комунікативних навичок: Програма психокорекції включала тренування з розвитку комунікаційних навичок, таких як вміння слухати, спілкуватися, висловлювати свої думки та емоції, що допомогло дітям стати більш впевненими в себе та здатними до ефективного спілкування з іншими.

2. Збільшення самооцінки та самовпевненості: Програма психокорекції сприяла покращенню самооцінки та самовпевненості дітей. Вона включала тренування з розвитку позитивного сприйняття себе, прийняття своїх недоліків та розвитку своїх сильних сторін. Це допомогло дітям відчувати себе більш комфортно у соціальних ситуаціях та збільшить їхню впевненість у власних можливостях.

3. Розвиток навичок співпраці та конфліктології: Програма психокорекції включала тренування з розвитку навичок співпраці та вирішення конфліктів. Це допомогло дітям навчитися більш ефективно

співпрацювати з іншими, розуміти і приймати різні точки зору та знаходити компроміси. Такі навички є важливими для успішної соціалізації та адаптації в групових ситуаціях.

4. Зменшення агресивності та конфліктності: Програма психокорекції допомогла дітям зменшити рівень агресивності та конфліктності. Вона включала тренування з розвитку навичок емоційного контролю, управління стресом та вираження емоцій, що дозволило дітям навчитися краще розуміти та контролювати свої емоції, що сприятиме мирному спілкуванню та взаємодії з іншими.

5. Покращення соціальних навичок: Програма психокорекції включала тренування з розвитку соціальних навичок, таких як емпатія, толерантність, повага до інших та розуміння соціальних норм, що допомогло дітям стати більш адаптованими до соціального середовища та успішніше взаємодіяти з іншими людьми.

Усі ці позитивні зміни сприятимуть кращій соціалізації та соціальній адаптації дітей, допоможуть їм бути успішними та задоволеними у різних соціальних ситуаціях навіть в умовах війни.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. О. Соціалізація особистості в контексті вітчизняних та зарубіжних науково-педагогічних досліджень // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». № 10 (343). 2015. С. 7-13.
2. Арабчук Я.І. Джерела і чинники формування особистості / Я.І. Арабчук // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.] / Гол. ред. В.Г. Воронкова. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. Випуск 44. С. 43-46.
3. Арабчук Я.І. Фактори впливу на соціалізацію особистості в полікультурному світі / Я.І. Арабчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наук. пр.]. Київ, 2010. Випуск 25 (38). С. 142-143.
4. Гарасимів Т. З. Особистість та проблеми її соціалізації // Форум права. 2009. – № 3. – С. 156-161
5. Гарасимів Т.З. Соціалізація особистості: до проблем методологічних підходів. Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. 2016. № 837. С. 231–235.

6. Дитинство в умовах війни. Київ: Український інститут дослідження екстремізму, 2015. URL:<http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/Batki-i-diti.pdf>
7. Діти війни (дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії). Київ: Український інститут дослідження екстремізму, 2015. URL: <http://uire.org.ua/doslidzhennya/1738>
8. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. Львів: Світ, 2021. 280 с.
9. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник. 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.
10. Кацавець Р.С. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2019. 112с.
11. Код нації – в дітях. URL: <http://kanalukraina.tv/ua/news/kod-nacijiu-dityah>
12. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: Монографія. Київ: Фенікс, 2009. 416 с.
13. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України : монографія / В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Київ : Талком, 2018. 240 с
14. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. Київ: ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
15. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.- метод, посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 112 с.
16. Любарська О.М. Основи соціалізації особистості: навч. посіб / О.М. Любарська. 2-ге вид, переробл і доповн. Київ: Ленвіт, 2012. 238 с.
17. Мельник Г. Соціалізація особистості: проблеми та шляхи подолання. Київ, 2010.
18. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник / В. В. Москаленко. Київ : Центр. навч. л-ри, 2015. 624 с.

19. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Алерта, 2013. 540с.
20. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч посіб. Київ: Академвидав, 2005. 448 с.
21. Панок В. Г. Практична психологія : теоретико-методол. засади розвитку: монографія / В. Г. Панок ; Нац. акад. пед. наук України ; Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи ; Всеукр. асоц. практикуюч. психологів. Чернівці : Технодрук, 2019. 486 с.
22. Печенко І.П. Проблема соціалізації особистості в контексті сучасної педагогіки / І.П. Печенко // Вісн. Київ. міжнар. ун-ту : Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. Київ : КиМУ, 2006. Вип. 9. С. 207– 222.
23. Печенко І.П. Соціалізація як предмет науково-педагогічного вивчення / І.П. Печенко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2006. № 3. С. 10–17.
24. Практикум із групової психокорекції : підручник / С. Д. Максименко [та ін.]. Мелітополь : вид-во Мелітоп. держ. пед. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2015. 412 с.
25. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Каравела, 2014. 344 с.
26. Савчин М. Вікова психологія : навч. посіб. / М. Савчин, Л. Василенко. 3-є вид., переробл., допов. Київ : Академія, 2017. 368 с.
27. Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми: тези XV Міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2020 року, м. Київ) / За наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, О.І. Власової, Н.М. Дембицької, О.В. Лавренко. О.В. Креденцер – Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2020. 135 с.
28. Соціалізація особистості: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
29. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

30. Тадаєва А.В. Особливості соціалізації людини в сучасному інформаційному просторі / А.В. Тадаєва // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2013. Вип. 17 (2). С. 329-337. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17%282%29_38
31. Токарева Н. М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне. Кривий Ріг : Тов ВВП "Інтерсервіс", 2013. 283 с.
32. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціальнопедагогічної діяльності: теорія і практика: монографія / С. Я. Харченко. Луганськ : Альма-матер, 2006. 320 с.
33. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія: Навчальний посібник. Київ: Наукова думка, 2020. 190 с.
34. Шалагінов Б.Б. Соціалізація майбутньої особистості. /Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2011, № 11-12. С. 3 – 6.
35. Швачко О.В. Соціальна психологія: навч.посіб. Київ: Вища шк., 2012. 111 с.
36. Andreeva, G. M. (2001). Social'naya psihologiya [Social psychology: textbook].
37. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, 1977.
38. Baumrind D. Rearing Competent Children. In: Damon W., Lerner R. M. (eds.) Child and Adolescent Development: An Advanced Course. New York, 2006.
39. Berger, P., & Luckmann, T. (1966). The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge. Garden City, NY: Doubleday.
40. Berkman, E. T., & Greenberg, K. S. (2015). Social cognitive neuroscience: A review of core processes. Annual review of psychology, 66, 265-297.
41. Berkovitz, L. D. (1967). Social roles and social norms. Prentice-Hall.
42. Borisova, T. S. (2010). Vospitanie social'no vazhnyh kachestv. Obshchestvenno znachimye proekty v shkol'noj praktike [Education of socially

important qualities. Socially significant projects in school practice]. *Narodnoe obrazovanie – Public education*, 5, 246-251

43. Boswell, S. E. (2017). The impact of war on socialization: A review of the literature. *Journal of Social Issues*, 73(1), 7-22.

44. Bowlby J. *Attachment and Loss: Volume 1. Attachment*. New York, 1969.

45. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

46. Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. New York: Charles Scribner's Sons.

47. Erikson, E. H. (1998). *Identity: Youth and crisis*. New York: W.W. Norton & Company.

48. Fejrbah, L. (1995). *Izbrannye filosofskie proizvedeniya [Selected philosophical works]*. (Vols. 1-2). Vols. 1.

49. Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*, 7(2), 117-140.

50. Finkelhor, D. (2013). The Impact of War on Socialization: A Review of the Literature. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(1), 9-22.

51. Gardner H. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York, 1983.

52. Gelles, R. J. (2015). Socialization and the War Experience: A Review of the Literature. *Journal of Family Theory & Review*, 7(2), 181-194.

53. Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

54. Gilligan C. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, 1982.

55. Golovanova, N. F. (2004). *Socializaciya i vospitanie rebenka [Socialization and parenting]*. SPb.: Rech'

56. Gricanov, A. A. (1999). *Filosofskij slovar' [Philosophical Dictionary]*. Minsk: V. M. Skakun [in Russian].

57. Kershaw, R. E. (2016). The impact of war on children's socialization: A review of the literature. *Journal of Child and Family Studies*, 25(8), 2324-2333.
58. Kohlberg L. *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. San Francisco, 1981.
59. Krivov, Yu. I. (1992). Problemy socializacii podrastayushchih pokolenij v Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 7 (338), 2020 14 zarubezhnoj pedagogike [Socialization problems of the younger generations in foreign pedagogy]. Candidate's thesis.
60. Lamb, M. E. (2014). The Socialization of Children in Wartime: A Review of the Literature. *Child Development Perspectives*, 8(4), 219-224.
61. Lareau, A. (2003). *Unequal childhoods: class, race, and family life*. Berkeley: University of California Press.
62. Levit, S. Ya. (2007). *Kul'turologiya [Culturology]*.
63. Lewin, K. (1951). *Field theory in social science: Selected theoretical papers*. Harper & Row.
64. Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society: From the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
65. Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. Harper & Row.
66. Moskalenko, V. V. (2013). *Sotsializatsiia osobystosti: monohrafiia [Socialization of personality: monograph]*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
67. Parsons, T., & Bales, R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Glencoe, Ill.: Free Press.
68. Piaget J. *The Moral Judgment of the Child*. New York, 1992.
69. Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. New York: Free Press.
70. Pidkasistyj, P. I. (2003). *Pedagogika [Pedagogy]*. Moscow: Pedagogicheskoe obshchestvo.
71. Ptashko, T. G. (2011). *Socializaciya lichnosti podrostka v usloviyah detskogo obshchestvennogo ob'edineniya: monografiya [Socialization of a*

teenager's personality in the context of a children's public association: monograph]. Chelyabinsk: Izd-vo Chelyab. gos. ped. un-ta

72. Rean, A. A. (Eds.). (2015). *Psihologiya cheloveka ot rozhdeniya do smerti* [Human psychology from birth to death].

73. References 1. Giddings, F. (2015). *Osnovaniya sociologii* [Foundations of Sociology]. Moscow: Krasand [in Russian].

74. Savina, A. K. (2017). *Socializaciya kak social'no-pedagogicheskaya kategoriya v issledovaniyah vedushchih zarubezhnyh uchenyh* [Socialization as a socio-pedagogical category in the research of leading foreign scientists]. *Cennosti i smysly – Values and meanings*, 2 (48), 114-130

75. Shamionov, R. M. (2013). *Socializaciya lichnosti: sistemnodiahronicheskij podhod* [Socialization of the individual: a systemic diachronic approach]. *Psihologicheskie issledovaniya – Psychological research*, 6, 27

76. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 7-24.

77. Vygotskij, L. S. (2016). *Voprosy detskoj psihologii* [Child psychology issues].

78. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, 1978.

79. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: the development of higher psychological processes*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати діагностики соціалізованості дітей

№	Соц. адапт	Автоп	Соц. акт	Мораль	Заг. РС
1	3,2	3	2,8	3,2	3,05
2	1,6	1,6	1,6	2,2	1,75
3	2	2	2	2	2
4	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8
5	2,5	2,5	1,6	3	2,4
6	1,5	1,5	1,5	2,4	1,725
7	1,2	1,2	1,2	2,2	1,45
8	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2
9	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
10	2,4	2,4	1,8	2,4	2,25
11	1,6	1,6	1,6	2,2	1,75
12	1,8	1,8	1,8	2,2	1,9
13	2,4	2,4	2,4	3	2,55
14	1,7	1,7	1,7	2	1,775
15	2,2	2,2	1,6	2,2	2,05
16	2,6	2,6	2,6	3	2,7
17	1,6	1,6	1,6	2	1,7
18	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
19	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
20	3,4	3,2	3,2	3	3,2
21	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6
22	1,5	1,5	1,5	2,2	1,675
23	2,6	2,6	1,8	2,6	2,4
24	2,8	2,8	2,8	3,2	2,9
25	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8
26	1,6	1,6	1,6	2	1,7
27	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
28	1,8	1,8	1,8	2,2	1,9
29	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
30	1,2	1,2	1,2	1,4	1,25
31	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6
32	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6

33	1,4	1,4	1,4	2,2	1,6
34	2,6	2,6	2,6	3,2	2,75
35	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2
36	1,4	1,4	1,4	2,4	1,65
37	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
38	1,5	1,5	1,6	1,5	1,525
39	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
40	1,6	1,4	1,2	2,1	1,575
	2,055	2,04	1,96	2,3125	2,091875

Додаток Б

Результати діагностики соціального спрямування школяра

№	Рівень соціалізації	Соціальна спрямованість
1	3,05	68
2	1,75	62
3	2	64
4	1,8	66
5	2,4	62
6	1,725	64
7	1,45	62
8	2,2	67
9	1,4	50
10	2,25	68
11	1,75	62
12	1,9	62
13	2,55	66
14	1,775	62
15	2,05	64
16	2,7	67
17	1,7	62
18	1,4	62
19	2,4	68
20	3,2	84
21	2,6	68
22	1,675	62
23	2,4	64
24	2,9	62
25	1,8	61
26	1,7	62
27	2,4	66
28	1,9	68
29	2,4	64
30	1,25	44
31	2,6	68
32	2,6	64
33	1,6	65

34	2,75	70
35	2,2	68
36	1,65	46
37	2,3	70
38	1,525	44
39	2,4	64
40	1,575	42
	2,091875	62,85

Додаток В

Результати діагностики компетентності соціальної взаємодії

№	контрпродуктивний	нормативний	творчо-особистісний	Рівень компетентності соціальної взаємодії
1	14	46	40	43
2	22	44	34	39
3	20	52	28	40
4	18	46	36	41
5	21	44	35	39,5
6	19	51	30	40,5
7	18	46	36	41
8	24	31	45	38
9	52	38	10	24
10	14	46	40	43
11	12	44	44	44
12	20	52	28	40
13	16	48	36	42
14	14	47	39	43
15	14	50	36	43
16	8	44	48	46
17	16	46	38	42
18	13	45	42	43,5
19	11	43	46	44,5
20	10	34	56	45
21	12	41	47	44
22	16	46	38	42
23	15	45	40	42,5
24	11	43	46	44,5
25	10	44	46	45
26	15	48	37	42,5
27	16	40	44	42
28	14	38	48	43
29	15	45	40	42,5
30	52	26	22	24
31	14	35	51	43
32	15	48	37	42,5

33	12	45	43	44
34	8	38	54	46
35	10	40	50	45
36	54	35	11	23
37	10	38	52	45
38	47	40	13	26,5
39	12	52	36	44
40	54	36	10	23